

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА СПОРТУ
КАФЕДРА ОЛІМПІЙСЬКОГО І ПРОФЕСІЙНОГО СПОРТУ**

**ЕФЕКТИВНІСТЬ ТАКТИЧНОЇ ПОБУДОВИ ГРИ ПРОВІДНИХ
ФУТБОЛЬНИХ КОМАНД**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студент II курсу 221-М групи
денної форми навчання
Спеціальності 017 Фізична культура і спорт
Освітньо-професійної програми «Фізична
культура і спорт»
Жадлун Денис Ігорович

Керівник кандидат наук з фізичного
виховання, доцент Євгеній Стрикаленко
Рецензент кандидат біологічних наук,
доцент Сергій Голяка С.К.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи тактичної побудови гри футболістів високого класу.....	7
1.1. Зміст змагальної діяльності футболістів високого класу.....	7
1.2. Класифікація тактики гри в футбол.....	14
1.3. Особливості виконання основних ігрових функцій футболістами на полі	22
РОЗДІЛ 2. Організація та методи дослідження.....	28
2.1. Організація дослідження.....	28
2.2. Методи дослідження.....	31
2.2.1. Метод аналізу відеозапису ігор.....	31
2.2.2. Методика визначення тактичної побудови гри футбольних команд.....	32
2.2.3. Методи математичної статистики.....	36
РОЗДІЛ 3. Ефективність змагальної діяльності футболістів в провідних клубах Європи.....	37
3.1. Показники тактичної побудови гри провідних європейських футбольних клубів.....	37
3.2. Ефективність тактичної побудови гри провідних європейських футбольних команд.....	46
РОЗДІЛ 4. Обговорення результатів дослідження.....	51
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58

ВСТУП

Актуальність. Розвиток та становлення спортивної гри номер один в світі практично не можливий без професійного дослідження та аналізу закордонного досвіду та пошуку шляхів для вдосконалення структури підготовки футболістів. Вивчення різних сторін підготовки футболістів свого часу проводили Ю.М. Арестов, В.М. Костюкевич, Г.А Лісенчук, А.М. Зеленцов, В.В. Варюшин, В.В. Соломонко, які неодноразово вказували на необхідність та важливість підвищення якості процесу тактичної підготовки футболістів як в атакувальних так і в захисних діях. Сучасна наукова література вказує на необхідність дослідження основних характеристик фізичних навантажень, вивчення інтеграційного зв'язку між різними сторонами підготовки футболістів різного рівня підготовленості [1, 6, 17, 29, 35, 50].

В сучасній спортивній науці проблеми організації та удосконалення тренувального процесу присвячено велику кількість робіт у різних видах спортивних ігор [10, 24, 36, 42]. Неодноразово дана проблема ставала предметом для досліджень і в футболі [13, 25, 26].

Певна кількість спеціалістів намагались різносторонньо вивчили вплив тренувальних та змагальних навантажень на організм спортсменів. О. Базилевич (2011) у своїй роботі висвітлив проблему моделювання захисних техніко-тактичних дій кваліфікованих футболістів. В.М. Шамардін (2013) розробив, науково обґрунтував і впровадив у практику підготовки кваліфікованих футболістів комплексну систему контролю за рівнем загальної та спеціальної фізичної підготовленості в тренувальному макроциклі. В.М. Костюкевич (2012) вивчав проблему контролю ефективності удосконалення різновидів технічних дій футболістів у нападі. В.Г. Гусев, Є.А. Стрикаленко, О.Г. Шалар (2014), досліджували особливості фізичної підготовленості футболістів різного ігрового амплуа, М. Кук (2009) розглядав різновиди засобів і методів, які сприяють підвищенню якості навчально-

тренувального процесу воротарів високої кваліфікації у футболі та футзалі. А.Ю. Шевченко (2014) у своїй роботі, обґрунтувала ефективність авторської програми удосконалення техніко-тактичних дій кваліфікованих футболістів у нападі в змагальному періоді макроциклу підготовки.

Одним з основних питань в сучасній підготовці футболістів є розробка моделей гри, тактичної перспективи ведення спортивної боротьби. Необхідно чітко прогнозувати як команда буде грати через рік та більше. Від ефективності розробки моделі змагальної діяльності залежить система підготовки футбольних резервів.

Е.Ю. Дорошенко, Г.В. Монаков, В.В. Соломонко, Г.А. Лисенчук, В.М. Шамардін, Р. Міхелс вважають, що із здобуттям Україною статусу незалежної країни вітчизняний футбол вийшов на світову арену, тому виступи національних і молодіжних збірних команд України в міжнародних офіційних змаганнях, виявили низку проблем у підготовці українських футболістів. Ці проблеми пов'язані насамперед з тим, що більшість тренерів України не мають потрібної теоретичної та достатньо практичної підготовки і, як наслідок, не достатньо володіють сучасними засобами та методами підготовки футболістів у відповідності до сучасних вимог змагальної діяльності. Про це свідчить те, що в національній першості країни головні тренери майже всіх команд учасниць спеціалісти з-за кордону. Саме тому дослідження даної теми є досить актуальним на сьогоднішній день.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота є складовою науково-дослідної теми кафедри олімпійського та професійного спорту Херсонського державного університету «Оптимізація навчально-тренувального процесу спортсменів різної кваліфікації» (№ 0116U005791).

Об'єкт дослідження – змагальна діяльність футболістів високого класу представників різних футбольних клубів.

Предметом є тактична побудова гри провідних європейських футбольних клубів.

Мета дослідження – визначити ефективність тактичної побудови гри провідних європейських футбольних клубів.

Виходячи з об'єкту, предмету та мети дослідження перед нами були поставлені наступні **завдання**:

1. Теоретично вивчити зміст змагальної діяльності футболістів, вивчити зміст індивідуальних, групових та командних тактичних дій та взаємодій в нападі та захисті.

2. Дослідити тактичну побудову гри провідних європейських футбольних клубів.

3. Експериментально визначити ефективність тактичної побудови гри провідних європейських футбольних клубів.

Для вирішення поставлених завдань нами використовувались наступні **методи дослідження**: аналіз та узагальнення спеціальної наукової та науково-методичної літератури з питань вивчення ігрової діяльності футболістів; аналіз відеозаписів ігор, методика визначення тактичної побудови гри; методи математичної статистики.

Наукова новизна одержаних результатів:

– в ході дослідження вперше проведено детальний аналіз тактичної побудови гри провідних європейських футбольних клубів;

– узагальнені дані щодо використання тактичних взаємодій гравців в захисті та нападі футболістів високого класу, які виступають в провідних європейських футбольних клубах;

– доповненні та розширені дані щодо ефективності використання різноманітних тактичних схем футболістами високого класу.

Практичне значення роботи полягає в тому, що отримані результати можна використовувати в тренувальному процесі підготовки футбольних команд різної спортивної кваліфікації при навчанні та вдосконаленні тактичних дій гравців. Використання отриманих

результатів дозволить тренерам акцентувати увагу на вибір такої тактичної схеми гри, яка дозволить суттєво підвищити ефективність виступу на змаганнях найвищого рівня. Використання отриманих результатів в процесі тактичної підготовки до змагань дозволить тренерам і футболістам зробити дії та взаємодії гравців на футбольному полі більш акцентованими та корисними для кінцевого змагального результату.

Отримані результати доцільно використовувати тренерам в роботі дитячо-юнацьких спортивних шкіл та в навчальному процесі зі студентами, які спеціалізуються в футболі та при вивченні дисципліни «Спортивні ігри з методикою викладання (футбол)».

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження доповідались та обговорювались на методичних семінарах для тренерів з футболу при СДЮШОР «Кристал» та на засіданнях кафедри олімпійського та професійного спорту.

Структура і обсяг роботи. Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти магістр викладена на 57 сторінках машинописного тексту. Складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Основні результати дослідження представлені в 4 таблицях і ілюстровані 2 рисунками. При написанні кваліфікаційної роботи використано 59 джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТАКТИЧНОЇ ПОБУДОВИ ГРИ ФУТБОЛІСТІВ ВИСОКОГО КЛАСУ

1.1. Зміст змагальної діяльності футболістів високого класу

Футбол є однією з популярніших ігор сучасності. Практично не знайдеться жодної людини, яка не чула або взагалі не знає, що таке футбол. За даними підручників навчальної літератури футбол це атлетична гра, яка відзначається значною інтенсивністю та руховою активністю, значним напруженням ігрових дій, що вимагає від футболіста максимальної мобілізації індивідуальних можливостей та високого розвитку всіх рухових здібностей [8, 11, 41]. Висока динаміка ігрових дій, швидка зміна ситуацій, безпосередньо жорстка боротьба з суперником, обмеження часу на оцінку ігрових ситуацій і прийняття рішення та виконання прийомів, емоційні особливості ігрової діяльності висувають високі вимоги до рівня розвитку рухових здібностей футболістів, функціональних і психічних якостей спортсменів.

За офіційними правилами гри футбол це спортивна гра в яку грають дві команди по одинадцять гравців в кожній, серед яких обов'язково по одному воротарю. Мета кожної команди забити м'яч в ворота суперника і завадити йому оволодіти м'ячем та забити його в ворота власної команди. Кожна команда проводить атаки на ворота суперника і захищає свої власні. Перемагає в грі та команда, яка заб'є більшу кількість голів за ігровий відрізок часу [3, 25, 33].

В ході змагальної діяльності, для того щоб виконати удар по воротам і забити його, футболісту необхідно подолати опір суперника, що можливо лише в тому випадку, якщо гравці володіють певними прийомам техніки гри, ефективно взаємодіють з партнерами, швидко приймають правильне рішення, вміють динамічно переміщуватись, раптово змінювати напрямок і швидкість руху [4, 8, 14, 48].

На думку А.П. Качетков, В.В. Соломонко, О.В. Соломонко, Г.А. Лисенчук, Е.Ю. Дорошенко, А.М. Зеленцов в сучасному футболі кожен гравець повинен не лише тільки вміти нападати, але й допомагати команді активно захищати власні ворота [13, 18, 22, 53]. Для ефективних дій в захисті, вдалого відбору м'яча у суперника, блокування удару по воротам, необхідно своєчасно та правильно реагувати на всі його дії, враховуючи розташування гравців команди суперника, партерів та місце знаходження м'яча.

Тренувальна та змагальна діяльність в футболі сприяє розвитку як загальних так і спеціальних видів швидкості, спритності, витривалості, сили, стрибучості. Протягом гри футболіст виконує значну за об'ємом та високу за навантаженням роботу, що сприяє підвищенню рівня загальної та спеціальної фізичної підготовленості, функціональних якостей, формує психологічні якості особистості. Різноманітні складові змагальної та тренувальної діяльності вимагають від футболіста виконання значного фізичного навантаження, що сприяє вихованню вольових якостей, які необхідні кваліфікованим футболістам.

Дослідження В.В. Іванова, В.Г. Лотоса, І.В. Вертоградова, Г.А. Лисенчука довели, що в ході змагань футболісти виконують великий загальний об'єм роботи [19, 34, 36]. Так за одну гру спортсмен високої кваліфікації долає відстань від 10000 до 15000 метрів, виконуючи при цьому 50 — 70 різноманітних стрибкових рухів, максимальних ривків та прискорень (від 50 — 150 за гру) та зупинок. Виконання рухових дій на максимальній швидкості відбувається паралельно з виконанням різноманітних технічних прийомів таких як ведення м'яча, передачі та удари. В ході гри футболіст виконує значну кількість ударів по м'ячу головою, що вимагає значної силової підготовленості. Дослідження проведені фахівцями з футболу довели, [22, 37], що футболісти, які приймають участь в грі без заміни,

безпосередньо володіє м'ячем всього 5 — 8 хвилини, а інший час грає без м'яча.

В основі гри в футбол лежить боротьба двох колективів, гравця яких сполучені однією метою — перемогти. Намагання досягти перемогу вимагають від спортсменів колективних дій, взаємодопомоги, прояву почуття дружби та підтримки.

Проблема удосконалення системи управління тренувальним процесом тісним чином пов'язана з об'єктивним знанням структури змагальної діяльності [2, 13, 22, 28, 55].

Ю.М. Арестова, В.В. Соломонко, Г.А. Лісенчук, О.В. Соломонко, П.М. Казакова, К. Хеддерготта, Е.Ю. Дорошенко вважають, що єдність та взаємозв'язок між структурою змагальної діяльності та структурою спортивної підготовленості — один з центральних принципів тренувального процесу. Автори вважають, що будь-який процес тренувальних дій повинен бути спрямований на такий рівень підготовленості спортсменів, який забезпечив би їх ефективне веденні спортивної боротьби. Це відноситься до питань загальної та спеціальної підготовленості спортсменів [1, 13, 20, 52, 56].

Моніторинг змагальної діяльності дозволяє мати відомості про тактичну та технічну підготовленість спортсменів, про загальний рівень інтегральних якостей, які забезпечують ефективність дій спортсменів в змаганнях, о функціональних можливостях організму спортсмена та інших видах їх підготовленості.

Отримання таких багатогранних відомостей є основою та можливістю управління тренувальним процесом у відповідності з рівнем вимог змагань та змагальної діяльності [9, 13, 26].

Змагальна діяльність в футболі має складний характер [40]. А.М. Зеленцов, В.В. Лобановський, В.Г. Ткачука, А.І. Кондрат'єва, В.М. Шамардін, В.Г. Савченко, Г.А. Лісенчук та ін. вважають, що для визначення основних її характеристик необхідно мати відомості про

ефективність та кількісні показники атак: передачі, ведення, обвідки, зупинки, відбір, удари по воротах та інших видів ігрових прийомів [16, 35, 57].

Аналіз змагальної діяльності на думку В.М. Шамардіна це з одного боку, основа створення моделі проведення змагань, з іншого — виявлення пріоритетних рухових якостей, які допомагають у досягненні високої спортивної результативності змагань. Автор вважає, що визначення характеристик активності спортсменів в іграх висококваліфікованих футболістів дозволяє зробити висновок за рахунок яких сторін підготовленості футболістів можливе подальше зростання їх спортивних результатів, використовувати ці дані для розробки критеріальних значень в модельних характеристиках спортсменів [58].

При розробці модельних характеристик необхідно враховувати те, що на основі цих даних важко враховувати ієрархічну залежність різних сторін підготовленості спортсменів. Вивчення характеристик змагальної діяльності свого часу вивчали й продовжують вивчати провідні фахівці з футболу [5, 9, 14, 17, 28, 35].

За даними науковців та практиків з футболу, зміст змагальних дій в футболі складають прості та складні природні рухи, як біг, стрибки, прискорення, удари по м'ячу. Проте основне місце в футболі складає біг, що обумовлено необхідністю застосування різних різновидів бігу для вибору позиції. Крім того біг, є основою для інших засобів гри — стрибків, ударів м'яча, ведення м'яча, відборів та перехоплень м'яча у суперника. За даними різних авторів більшість гравців в процесі гри долають різні за характером та довжиною відстані. Розмір дистанції, яку подолав спортсмен, її характер та інтенсивність обумовлена особливостями виконання ігрових функцій, а також стилем ведення гри власною командою та командою суперником.

За даними В.М. Шамардіна, Г.А. Лісченчука, В.В. Соломонко футболісти за одну гру пробігають від 10000 м до 15000 м, при цьому біг на довгі дистанції в середньому складає 7826 м, а на короткі — 4173 м. [51, 58].

За даними А.М. Зеленцова відстань 12873 м, яку долають футболісти, вважається середнім показником для всіх гравців різних ігрових амплуа [17].

Виходячи з цих даних, можна говорити про те, що в системі спортивної підготовленості футболістів важливу роль відіграє рухова якість — загальна витривалість. Останнє підтверджується дослідженнями Л.Я. Євген'євої, О.Б. Лапшина, за його даним споживання кисню під час проведення гри досягає у майстрів спорту 4,1 л/хв, що складає 93,3 % від МПК. За гру розходжується до 1500 Ккал. [15, 33]. Важливу роль в змаганнях відіграє і швидкісна витривалість.

Г.А. Лісенчук, В. Догадало, В. Колотов в результаті дослідження змагальної діяльності встановили, що в нападі з ходу та при відходах в захист власних воріт гравці здебільшого переміщуються короткими прискореннями по 30 — 40 метрів. Значна кількість прискорень (від 50 % до 65 %) відбувається в середньому темпі з нетривалим підключенням ривків по прямій на максимальній швидкості. В ході гри футболісти, для обігравання суперників, активно виконують біг зі зміною напрямку поєднуючи його з веденням м'яча. Під час позиційного нападу гравці також переміщуються короткими прискореннями (по 20 — 25 метрів) і долають в середньому за одну гру до 3175 метрів. В більшості випадків ривки виконуються на максимальній швидкості в поєднанні з передачею м'яча, зупинками, веденням м'яча, обвідкою гравців та ударами по воротам [34].

У власних дослідження В.М. Шамардін зазначає, що під час змагальної діяльності збірної України з футболу на чемпіонаті світу в 2006 році спортсмени в середньому провели більше 180 атак, при чому

близько 20 % з яких були провленні завдяки швидкому переходу від захисту до нападу.. Останнє підтверджує значення швидкісної витривалості в ігровій діяльності футболістів [58].

Г.А. Лісенчук в своїх роботах зазначає, що в залежності від виконання ігрових функцій та рівня майстерності футболіста суттєво відрізняється й його змагальна діяльність.. в захисників та нападників зміст загальних дій зовсім різний та практично не схожий [35].

В середньому, в атаці центральний захисник виконує 30 прискорень, латераль — 40, вінгери — 45, центрфорвард — 25-30. Під час виконання захисних дій ситуація дещо відрізняється: кількість прискорень центральних захисників складатиме 25-30, латераль — 50, вінгер — 20, центр форвард — 10-15.

Кількість прискорень в залежності від амплуа коливається від 24 (центральні нападники) до 49 (півзахисники).

Дані відомості дозволяють вважати, що така рухова якість як швидкість, також являється пріоритетною в змагальній діяльності футболістів.

Одним з існуючих прийомів в футболі є передача м'яча, яка здійснюється на близьку, середню та велику відстань з короткою та середньою амплітудою руху з різною швидкістю. Виконання передачі пов'язано з розрахунком відстані та часу, з проявом точності та вибірковості.

Удари по воротах в футболі виконуються переважно з максимальною силою, що потребує значного розвитку рухової якості, як сила.

Передачі та удари м'яча по воротах використовуються в нападі проти організованого захисту. В процесі однієї гри, за даними В.Г. Гусєва, Е.А. Стрикаленко, О.Г. Шалара кожен футболіст здійснює в середньому 92 передачі та 5 –7 ударів м'яча по воротах [12]. Взагалі всі гравці команди виконують більше 500 передач та до 20 ударів м'яча по

ворота. Кількість передач та ударів м'яча по воротах між гравцями розподіляється також нерівномірно. Це пояснюється знову ж таки специфікою функції спортсмена в команді, ігровими ситуаціями. По даним цих та інших авторів в сучасному футболі гравці півзахисту виконують в два рази більше передач м'яча та ударів м'яча по воротах, ніж інші гравці.

А.М. Романенко, О.М. Джус, М.Є.Догадін наводять дані восьмирічних спостережень за іграми в міжнародних змаганнях футболістів. За їх даними, в середньому за гру футболісти виконують 20 – 30 ударів по воротах, в тому числі: зі стандартних ситуацій — 37,4 %, з гри — 63,2 %, з яких близько 28 % припадають на удари головою [45]. Стосовно активності виконання ударів встановлено, що найбільше всього ударів припадає на долю центрфорвардів та вінерів. Більшість ударів дана категорія гравців виконує з гри. Під час розіграшу стандартних ситуацій до них долучаються гравці захисту та середньої лінії поля. Крайні нападники в більшості випадків виконують тільки навісти та простріли вздовж воріт, гравці півзахисту в більшості віддають результативні передачі, а удари по воротах складають лише 25 % від загальної кількості техніко-тактичних дій на майданчику. Саму велику кількість ударів по воротах в грі виконують центральні нападники. При чому в більшості випадків це удари з середньої та близької відстані, як ногами так і головою.

Високого рівня швидкісно-силових якостей потребує такий елемент змагальної діяльності, як стрибок. Стрибки в футболі використовується, як засіб переміщення в просторі та виконання ударів м'яча по воротах головою.

Під час футбольного матчу гравці, за даними Л.А. Лісенчука В.В. Соломонко, О.В. Соломонко, виконують близько 50 — 70 різноманітних стрибків [53]. За даними А.А. Межова кількість стрибків в нападі менша і становить від 20 до 25, а в захисті від 35 до 40. За

кількістю стрибків в нападі достовірно відрізняються результати центрального нападника від результатів спортсменів інших ігрових амплуа. Гравці лінії атаки, на думку більшості тренерів з футболу, доволі часто виконують удари головою. Виняток складає розіграш стандартних положень в яких на допомогу нападникам приходять гравці захисту, які характеризуються значними антропометричними ознаками.. Незначна кількість використання даного прийому в грі спостерігається в футболістів півзахисту [38].

Таким чином ігрова діяльність футболістів характеризується великою кількістю, змістом та різноманіттям дій спортсменів. Комплексний та різносторонній характер вправ в футболі потребує високої фізичної, технічної та тактичної підготовленості спортсменів, а саме — розвитку основних рухових якостей, автоматичного та бездоганного виконання різних технічних прийомів та швидкості мислення та прийняття рішення в складних ситуаціях, які постійно змінюються.

1.2. Класифікація тактики гри в футбол

Організація змагальної діяльності передбачає вміння ефективно та якісно керувати діями спортсменів з метою досягнення максимально високих результатів. На сьогодні, при практично однаковому рівні підготовленості різних футбольних команд, перемогу на змаганнях отримує команда, яка змогла більш якісно побудувати власні дії та взаємодії гравців.

В сучасному футболі тактична підготовка повинна базуватись на формуванні у гравців узгоджених власних дії та взаємодій з партнерами по команді з метою досягнення перемоги над суперником протягом окремого матчу та турніру в цілому. Тактика гри передбачає продуманий, раціонально влаштований спосіб організації спортивної боротьби з суперником в межах офіційних правил гри, який будується

на вмінні взаємодіяти з партнерами по команді використовуючи сильні сторони власної команди та зменшуючи можливості команди суперників. Тактична підготовка передбачає використання засобів та способів ведення змагальної діяльності в умовах постійних змін в ігрових ситуаціях. Тактика є основою для використання сильних сил власної команди та руйнування сильних сторін команди суперників.

Основними засобами змагальної боротьби є різноманітні технічні прийоми, які виконуються як в нападі так і в захисті. Рівень технічної майстерності багато в чому зумовлює якість тактичних дій та взаємодій. В сучасному футболі практично не можливо говорити про вміння якісно довести будь-яку складну тактичну схему маючи в арсеналі незначну кількість технічних прийомів. Організація тактичних дій гравців відбувається при умові узгоджених дій декількох гравців (тактична комбінація) або взаємодій команди відомо (система гри).

Під комбінацією в футболі мають на увазі узгоджені взаємодії декількох гравців, які сприяють створенню певних переваг або домінуючих факторів, як для одного гравця так і для групи спортсменів. Тактичні комбінації розробляються та використовуються при змагальних діях як в захисті так і в нападі. Основним завданням будь-якої тактичної комбінації є отримання чисельної переваги або вигідної позиції гравця з метою подальшої ефективної атаки суперника, відбирання м'яча у суперника або переходу від захисних дій в атакувальні.

Під системою гри, в спеціальній літературі, розуміють основний загальнокомандний спосіб гри, який регламентує розташування та переміщення футболістів у відповідності від конкретних поставлених завдань. Саме при застосування систем гри вимагає від футболістів виконання специфічних ігрових функцій, які обумовлюють його ігрове амплуа. При застосуванні різних систем гри футболіст не отримує чітких інструкцій, як і що потрібно робити на майданчику, але він чітко розуміє

принцип та функцію яку він виконує на футбольному полі. Саме раціонально побудова система гри дозволяє максимально залучити до змагальних дій всіх гравців та у випадку втрати м'яча одразу швидко та якісно будувати власні захисні дії.

Так як протягом гри колажна команда намагається забити м'яч в ворота суперника та не дозволити суперника забити м'яч у власні ворота, тактика гри розподіляється на тактику нападу та тактику захисту (рис. 1.1.).

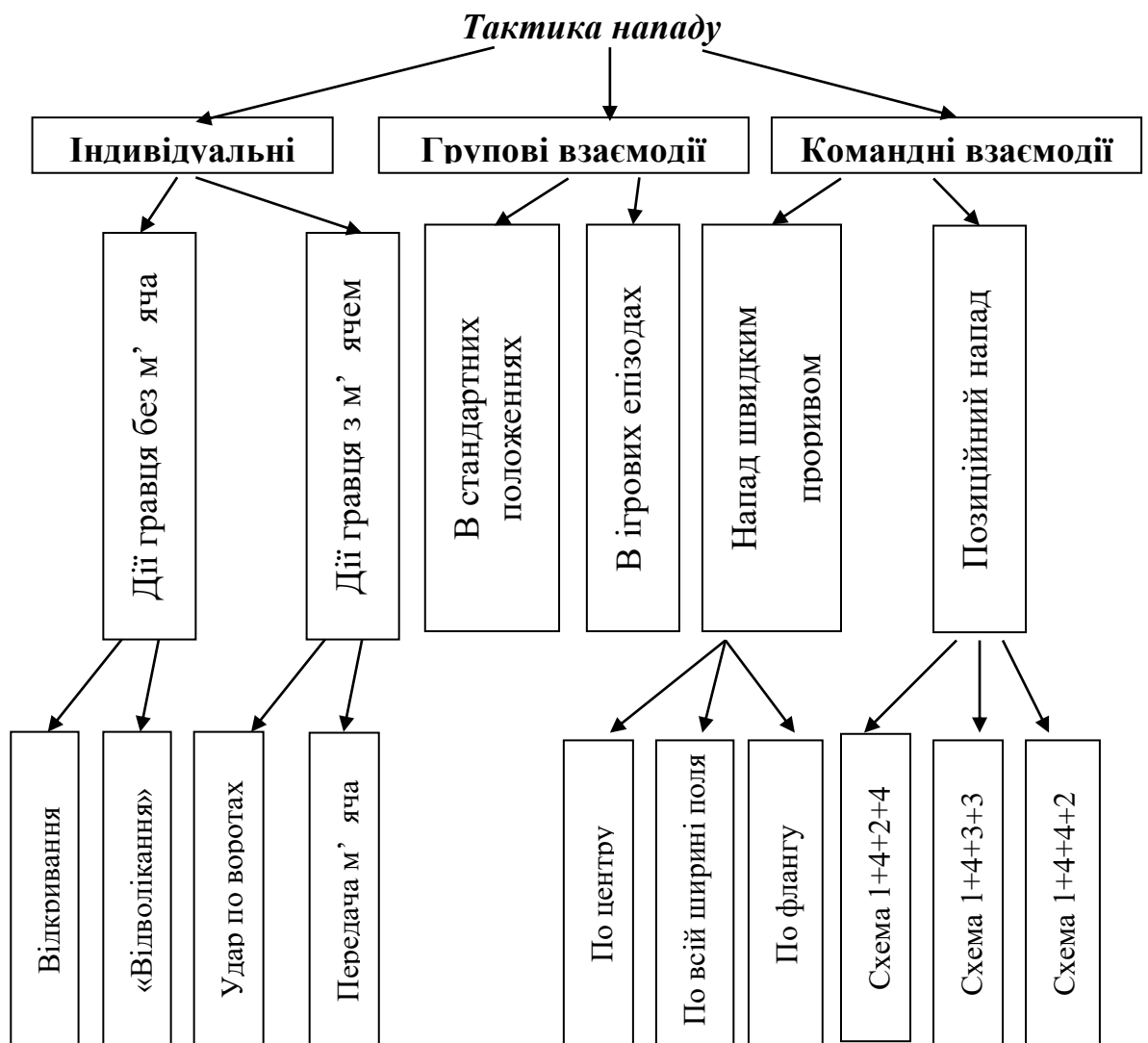

Рис. 1.1. Класифікація тактики гри в нападі (за А.М. Зеленцовим)

За своєю значущістю тактика гри в нападі та тактика гри в захисті практично рівноцінні. Це пояснюється тим фактом, що правильно побудовані атаквальні тактичні дії не забезпечує перемогу над

суперником, якщо захисних редурах є значні недоліки та провали й навпаки. За статистикою протягом гри кожна команда виконує практично однакову кількість атакуювальних та захисних дій. Тому лише тільки збалансоване поєднання атакуювальних та захисних дій призведе до успіху в грі. Відповідно до вище зазначеного тактичні дії як в захисті та к і в нападі поділяються на певні групи: індивідуальні, групові та командні.

Оволодіння тактикою гри повинно відбуватись паралельно з вдосконалення техніки гри.

До індивідуальних тактичних дій входять дії, які футболіст виконує індивідуально без допомоги партнерів по команді. До них відносяться: відкривання на вільне місце для отримання м'яча або відволікання уваги захисника на себе, атакуювальних дій (безпосередньо ударів по воротах) та диспетчерських дій (передачі м'яча відкритому партнеру для виконання ним атаки воріт суперника).

Групові тактичні взаємодії складаються з певних типових блоків, які створюють фундамент майбутніх комбінаційних дій команди. В групових взаємодіях головним є творчий прояв навичок при взаємодії з партнерами. Ефективність виконання групових взаємодій залежить від злагодженості дій та розуміння між партнерами в подальшому розвитку ігрової ситуації.

Командні тактичні взаємодії дії виконуються в певних напрямках: стрімкий напад (коли напад випереджає захист) та позиційний напад (коли кожен футболіст грає на певній позиції й виконує притаманні йому ігрові дії). На сьогодні прийнято розподіляти футболістів на чотири основних групи – воротар, захисник, півзахисник, нападник. Кожна з груп в свої чергу має певні підрозділи, які обумовлені місцем розташування гравця та особливостями й завданнями в грі.

Загальний успіх команди ні грі багато в чому залежить від ігрової дисципліни в команді, взаєморозумінням та взаємодопомоги партнерів

по команді, а також від злагодженості дій всіх гравців [8, 15]. Фінальний результат будь-якого футбольного поєдинку залежить не лише тільки від атаквальних дій гравців, а й в значній мірі й від успішного застосування захисних дій партнерів та воротаря. Ефективність дій команди в захисті багато в чому залежить від грамотності, своєчасності та впевненості в виконанні ігрових захисних дій всіма гравцями команди. Глибина розуміння дій партнерів їх маневрів та задумок багато в чому обумовлює якість гри всієї команди в захисті. Гра команди в захисті складається від значної кількості окремих складових, починаючи від індивідуальних дій окремого гравця до взаємодій групи гравців або всієї команди.

Нажаль в сучасному футболі більшість гравців намагаються забити м'яч в ворота суперників віддаючи перевагу саме атакуючим діям. Деякі футболісти вважають гру в захисті не настільки важливою й недостатньо видовищною, проте саме від вміння якісно захищатись багато в чому залежить підсумковий результат.

Взагалі більшість тренерів вказують на необхідність гармонійного оволодіння тактикою гри в нападі та захисті. Навчання основ тактики гри в футбол повинно починатись ще в групах початкової підготовки. Юним футболістам необхідно прищеплювати необхідність якісно захищатись незважаючи на їх активне бажання забивати м'яч в ворота суперників. Команда, яка протягом гри не пропустила жодного м'яча якнайменше отримує нічийний результат, а команда, яка забила три м'ячі, а пропустила більше невідмінно програє гру.

Змагаючись на футбольному полі гравці намагаються якомога ефективніше реалізувати всі поставлені тренером завдання на гру й досягти перемоги над суперником. Ефективність використання різних систем гри прямопропорційно залежить від розташування гравців на футбольному полі та виконанням ними ігрових функцій.

Аналогічно до розподілу тактичних дій та взаємодії в нападі захисні дії також поділяються на індивідуальні, групові та командні. (рис. 1.2.).

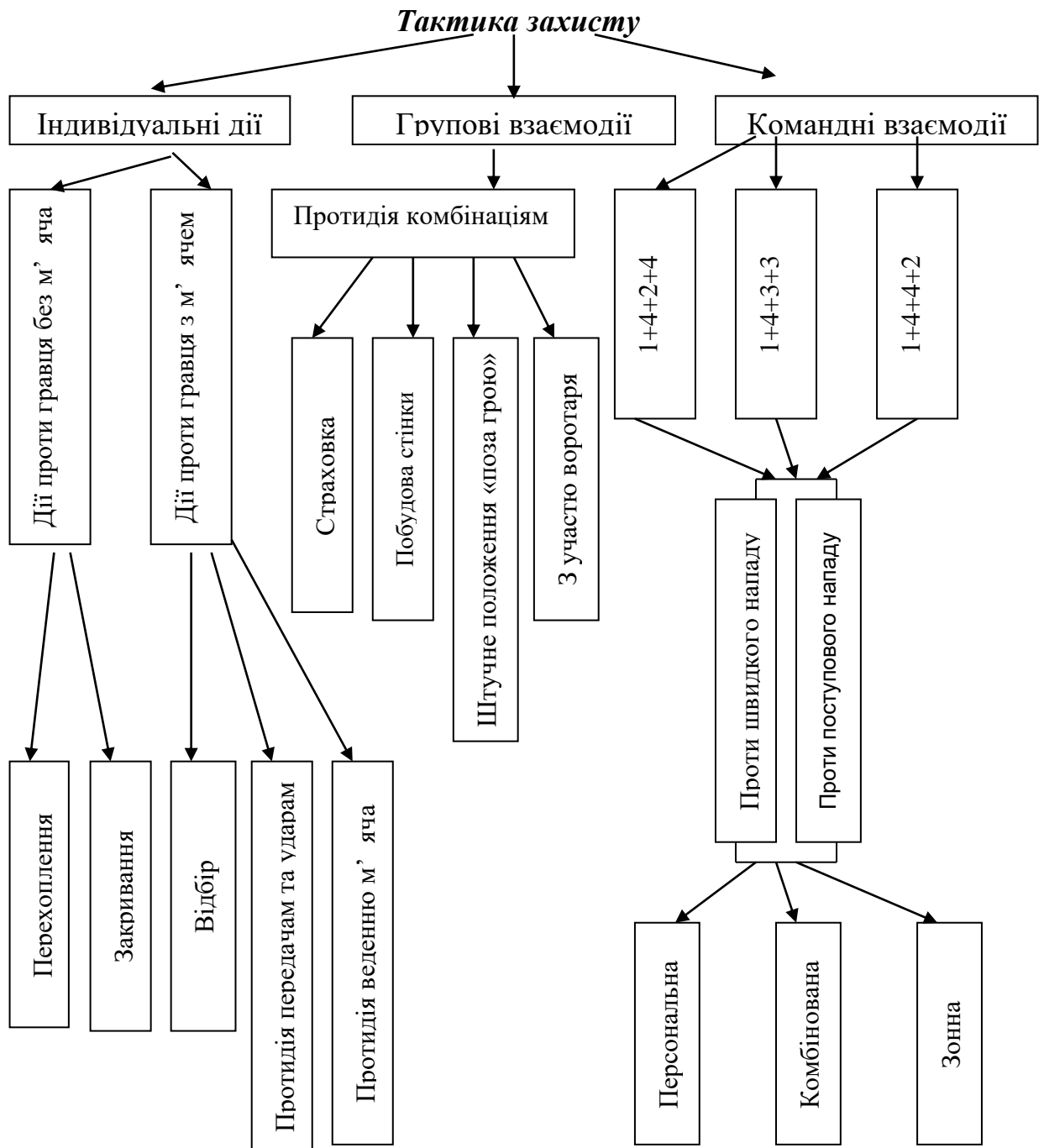

Рис. 1.2. Класифікація тактики гри в захисті (за А.М. Зеленцовим)

Індивідуальні тактичні дії формують основу оборони команди в цілому та повністю підпорядковуються якості оволодіння техніки гри в захисті. До складу індивідуальних тактичних дій фахівці відносять: виборі позиції, відбір м'яча у суперника та захисну тактику воротаря. В

футболі використовують персональний та зонний спосіб захисту. Персональною протидією захисник користується в тих ситуаціях, коли має певну індивідуальну перевагу над опонентом. В інших випадках фахівці рекомендують використовувати зонний принцип протидії супернику. З наближенням противника до власних воріт захисники починають грати більш щільно намагаючись відібрати м'яч за рахунок випередження або виконання певної захисної дії.

Як і в нападі групові тактичні взаємодії в захисті передбачають сполучення роботи двох або трьох гравців. Основними груповими взаємодіями в захисті є: підстраховка, коли один футболіст програв міні дуель на футбольному полі, йому на допомогу приходить партнер; створення штучного положення «поза грою», коли група захисників одночасно й цілеспрямовано відходять від власних воріт залишаючи нападників ближче до воріт в момент виконання передачі; побудова стінки, під час при виконанні штрафних та вільних ударів.

Тактичні взаємодії за участю всієї команди умовно поділяються на два напрямки в залежності від того, яку схему нападу використовує суперник. Так виділяють протидію організації стрімкого нападу та протидію позиційному нападу. Позиційна командна тактика в захисті також поділяється на три групи: зонний, персональний та комбінований захист.

Під час використання зонного захисту футболісти займають певні позиції на футбольному полі й грають відповідно до власного місця розташування. Їх переміщення одмежуються паралельними рухами вперед-назад в залежності від дій суперника. Основним завданням даного способу командного захисту є позбавлення суперника можливості вільно обробляти м'яч та завдати удару по воротах.

Використання персонального захисту передбачає прикривання суперника по всьому футбольному полю. Даний захист може використовуватись більш щільно й менш сконцентровано.

Персональний захист з використанням щільної опіки використовується тоді коли захисник фізично готовий до протидії супернику й не програє індивідуальну сутичку на полі. В іншому випадку краще дати певну свободу супернику для можливості за чухонку дистанції компенсувати недоліки в розвитку швидкісних та координаційних здібностей. Так як даний спосіб командного захисту вимагає значних фізичних затрат даний спосіб командного захисту використовується не дуже часто.

Комбінований захист поєднує два види захисту – зонний і персональний. Це означає, що окремі гравці прикривають своїх підопічних щільно (персонально), а інші зонно.

Комбінований захист виник із-за потреби більш якісно протидіяти маневрам суперника. Він увібрав в себе сильні сторони персонального та зонного захисту. Головне, щоб при його застосуванні футболісти змогли якісно взаємодіяти й не давати простору суперникам із-за власного непорозуміння. В найпрогресивніших варіантах комбінованого захисту кількість персонально діючих в захисті гравців зростає вимагаючи використання опіки не лише тільки проти нападаючих, але й проти гравців інших ланок.

За даними спеціальної літератури комбінований захист є універсальною формою захисту. Він сприяє максимально зваженому розташуванню гравців на власній половині футбольного поля. Використання комбінованого захисту дозволяє включатись до захисних дій одразу після втрати м'яча на половині поля суперника. Природно, що першими в відбір м'яча, при даному способу захисту, включаються нападники та півзахисники.

Проте не зважаючи на те яким чином буде організована змагальна діяльність гравців як в нападі так і в захисті у кожній з систем існують певні переваги та недоліки, які потрібно враховувати під час вибору тактики на гру.

Вибір тактики в матчі залежить, як від можливостей своєї команди, так і від можливостей команди противника. Знаючи на що здатна його команда та вивчивши противника, тренер намічає тактичні варіанти ведення гри. Проте в ході самого матчу можуть виникнути різні відхилення від первинного плану. Це залежить від ситуації на майданчику (суперник втомився, в нього залишилися тільки запасні гравці та ін.), а також від рахунку, від кількості часу який залишився до кінця матчу.

Сучасна тактика футболу вимагає особливої здатності до адаптації і розуміння гри, що базується на різноманітних і варіативних тактичних можливостях команди, однорідності мети групи, здатності гравців проявити усі свої технічні, атлетичні якості, вольові та інтелектуальні здібності для розв'язування ігрових завдань у різноманітних ігрових ситуаціях, у пошуку і реалізації індивідуальних рухових актів, котрі б адекватно відповідали цим ситуаціям.

1.3. Особливості виконання основних ігрових функцій футболістами на полі

На сьогодні футбол є яскравим видовищем, в якому органічно поєднуються висока виконавча майстерність й безкомпромісні «чоловічі» одноборства на кожному клаптику майданчика, фізичне вдосконалення гравців і радість, горе, біль у мільйонів вболівальників [18, 49, 52].

Елементи футболу завдяки різнобічному прояву фізичних якостей, тактичного мислення часто використовуються в інших видах спорту, як додатковий засіб підготовки.

Дії гравців під час гри носять переважно динамічний характер, де інтенсивність роботи, що виконується, постійно коливається від помірної до максимальної. Все це пред'являє високі вимоги до фізичної підготовленості футболістів, а саме польових гравців та воротарів.

Як відомо, дії футболістів прямопропорційно залежать від ігрового амплуа, яке виконує гравець і суттєво відрізняється.

Організованість в роботі команди, яка веде боротьбу з суперників, можлива завдяки розподілу ігрових дій між окремими футболістами. Сучасний розподіл гравців по функціям базується на універсалізації їх підготовки. Це не означає, що всі футболісти повинні однаково добре виконувати всі прийоми гри. Проте, на думку фахівців, будь-який гравець команди зобов'язаний мати високий рівень розвитку домінуючих, його ігровому амплуа, рухових здібностей [31, 44, 48]. Також футболісти повинні характеризуватись індивідуальними домінуючими руховими здібностями, які відокремлюють його від інших та надають перевагу в грі.

Сьогодення вимагає від футболу специфічного розподілу гравців за певними ігровими функціями: голкіпер, крайній захисник (латераль), центральний захисник (центр бек), вільний захисник (ліберо), опорного півзахисника, центрального півзахисника (хавбек), плеймейкер, вінгер, центрфорвард, інсайд.

Під час змагальної діяльності обов'язки латералей значно розширюються і полягають не лише тільки в руйнівництві атак суперника, а й в надійні грі в захисті з активним підключенням до атакуючих дій власної команди. Велике збільшення об'єму роботи та різноманіття дій на футбольному полі, вимагає покращення атлетичної підготовленості захисників: розвитку сили, швидкості, швидкісної витривалості, гнучкості, стрибучості, високої стартової швидкості. Гравці повинні з гарною координацією рухів вміло вести єдиноборства як на землі так і в повітрі. Вони повинні вільно володіти всім набором технічних прийомів, вдало протидіяти суперникам (як з м'ячем, так і без м'яча), своєчасно та грамотно взаємодіяти при організації захисних та атакуючих дій [18, 54].

Футболістів, які грають в центральній частині захисту, доволі часто

вважають найголовнішими, тому що вони захищаються на останньому рубежі й від ефективності їх дій залежить якість захисних дій. Центрбеки повинні характеризуватись високим зростом або значним вмінням виконувати високі стрибки для можливості ведення верхової боротьби. Футболіст, що грає на позиції ліберо повинен ефективно підстраховувати партнерів й використовувати різні способи командного захисту. Також ліберо повинен уважно слідкувати та контролювати дії центрбеків та в випадку гострої необхідності разом з опорним захисником долучатись до допомоги в обороні.

Під час побудови атакувальних дій ліберо повинні активно та швидко переміщуватись на половину суперника, приєднуючись до побудови атакувальних дій команди. Як виняток він може завдяки власній довгій передачі сам розпочати атаку команди. Іноді ліберо сам долучається до атаки другим темпом й при створенні належних умов самотужки виконати удар з далекої відстані

Останній захисник або стопер повинен вміти тактично «прочитати» дії суперників та обрати правильну та раціонально вигідну позицію на футбольному полі з метою своєчасного оволодіння м'ячем або допомоги партнерам по команді. Головним завданням гравців даного ігрового амплуа є керування діями захисників, взаємодії з воротарем та партнерами. Під час організації атакуючих дій власної команди останній захисник намагається отримати м'яч від голкіпера та віддати точну передачу вперед на партнерів біля воріт суперників.

Всі перераховані дії вимагають від футболістів даного ігрового амплуа значного прояву розвитку швидко-силових здібностей, як для виконання стрибків так і для виконання ударів на далеку відстань.

Дії хавбеків в сучасному футболі є основою для поєднання змагальної діяльності захисників та нападників. Саме завдяки ефективності виконання ними ігрових функцій залежить підсумковий успіх команди в грі. Футболістам середньої лінії необхідно мати високий

рівень функціональної підготовленості, що дозволяє підтримувати високу працездатність тривалий час. Вони повинні бути активним в атакувальних та захисних діях, створювати та утримувати високу інтенсивність змагальних дій.

Хавбеки повинні відповідати високим показникам техніко-тактичної готовності тривалий час з високою інтенсивністю, що не можливо без достатньої загальної та спеціальної підготовленості. Вони конструюють взаємодії всіх своїх партнерів протягом гри Півзахисники повинні вміти ефективно грати, як при захисті власних воріт так і при атаці воріт команди суперників. Їх діям сприяє міцність та стабільність, які ґрунтуються на значному рівні їх різнобічної підготовленості. Досягнення високого рівня підготовленості практично не можливе без високого рівня розвитку фізичних якостей взагалі та швидкісно-силових якостей зокрема. Прояв даних здібностей знаходить в виконанні значної кількості різноманітних прискорень, передач на довгі відстані та вміння активно маневрувати під час гри [20, 41, 51, 57].

Середня лінія команди часто укомплектовується футболістами, які вміють використовувати різні групові тактичні взаємодії і складається з півзахисників, плеймейкер та вінгерів. Хавбеки в першу чергу здійснює допомогу в організації оборони власних воріт і лише епізодично підключається до атакувальних дій. Плеймейкер організовує групові та командні взаємодії в атаці й сполучує їх з діями в другому ешелоні. Вінгер в основному виконує обов'язки флангового атакуючого гравця. Іноді він діє навіть на вістрі атаки й активно її завершує.

Форварди, як і інші гравці лінії нападу у футболі повинні бути швидкими, сміливими та витривалими. Обов'язкова якість форвардів – вміння змінювати темп та ритм дій, несподівано для суперника. Форвардам, як і гравцям інших ігрових амплуа, також притаманний високий рівень розвитку швидкісно-силових здібностей для якісного виконання змагальних дій на футбольному полі. Арсенал форвардів

характеризується наступним: швидкі маневрування для відкриття, короткі прискорення, вмiле володiння м'ячем та виконання технічних прийомiв (запинка, обробка, ведення, обвiдка) за мiнiмальний вiдрiзок часу та ударiв по воротах суперникiв. Форварди повинні проявляти рiшучiсть та самостiйнiсть в заключній фазi атакувальної дiї, вдало взаємодiяти з iншими футболiстами власної команди пiд час виконання рiзних комбiнацiй та активно iндивiдуально iмпровiзувати по ходу матчу [30, 49, 55, 56].

Головним обов'язком центр форвардiв є постійний активний пошук максимально корисних та небезпечних продовжень для атаки та безпосередня участь в результативному завершеннi зусиль команди. Центр форварди повинні багато i рiзноманiтно відкриватись по всiєї ширинi футбольного поля,, намагаючись самим коротким шляхом вийти на ударну позицiю [55]. Він повинен володiти швидкiсним маневром, вмiнням в жорсткiй боротьби з одним або двома суперниками виконувати удари по воротах. Смiливiсть, рiшучiсть, самовiдданiсть в боротьбi – всi ці якостi вiдрiзняють центральних нападникiв високого класу [57].

Пiдсумовуючи вище зазначене необхідно вiдмитити, що в сучасному футболi спостерiгається тенденцiя до поступового зближення дiй гравцiв рiзного iгрового амплуа, що обумовлює їх унiверсалiзацiю.

Висновки до першого роздiлу. Аналіз та узагальнення лiтературних джерел свiдчить про те, що на сучасному етапi футбол є однiєю з най видовищних i популярних спортивних iгор. В наш час у футболi для досягнення високих спортивних результатiв необхідний високий рiвень пiдготовленостi.

Сучасні тенденцiї гри визначають спрямованiсть до високих результатiв, яке можна досягти тiльки в процесi всебiчної техніко-тактичної пiдготовки футболiстiв. Тактичні схеми гри гравцiв екстракласу вiдрiзняється високим рiвнем стабiльностi виконання,

надійністю виконання технічних прийомів, які визначаються високою точністю протягом багатоденного турніру, від матчу до матчу без істотних негативних відхилень.

Тактична підготовка футболістів передбачає оволодіння мистецтвом ведення спортивної боротьби. Вона базується на здатності спортсмена швидко та правильно аналізувати ситуацію, яка складується під час змагань, знаходити оптимальне рішення даної тактичної задачі і вирішувати її з партнерами.

Вдалий вибір тактичної системи гри значно впливає на отримання позитивного результату для тієї або іншої команди. Тому в системі підготовки футболістів високого класу, коли вже сформовані основи фізичної та технічної підготовленості, необхідно особливу увагу приділяти саме вдосконаленню тактичної та психологічної підготовленості.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Організація дослідження

На думку провідних тренерів української прем'єр ліги в сучасному футболі практично не можливо досягти високих результатів лише тільки завдяки високому рівню технічної або фізичної підготовленості. На сьогодні практично всі провідні команди мають в своєму складі футболістів найвищого рівня й готуються до змагань практично в однакових, максимально комфортних умовах. Проте на змаганнях перемогу в грі або в турнірі здобуває команда, тренер якої зумів вдало використати сильні сторони власної команди та нейтралізувати сильні сторони команди суперників. У відповідності до можливостей власної команди та команди суперників відбувається корегування тренувального процесу з метою раціональної тактичної підготовки до гри та досягнення максимального результату.

Саме тому при написанні кваліфікаційної роботи напрямком, за яким проводитиметься дослідження, стало визначення особливостей тактичної побудови гри команд в цілому та окремих гравців, що є доволі актуальним на сьогоднішній день.

В вересні 2019 року ми розпочали наше спостереження й чітко визначили мету, предмет, об'єкт дослідження, а також поставили відповідні завдання дослідження. В подальшому ми за допомогою спеціальних літературних джерел дослідили та проаналізували питання щодо загальної характеристики змагальної діяльності футболістів високого класу, класифікації тактичної побуди гри в нападі та захисті, особливостей розподілу футболістів за ігровими функціями, які виконують протягом гри.

Паралельно з аналізом літературних джерел нами були визначені методи дослідження, чітко визначений контингент дослідження. Для

вирішення поставленої мети, на початку проведення експериментальної частини роботи, перед нами були поставлені наступні завдання:

1. Розробити критерії визначення тактичної побудови гри в провідних європейських футбольних командах;
2. Проаналізувати відеозаписи ігор провідних європейських футбольних команд та визначити їх тактичну побудову гри як в нападі так і в захисті;
3. Експериментально довести ефективність тактичної побудови гри в провідних європейських футбольних командах.

Вирішення поставлених завдань умовно відбувалось протягом чотирьох етапів.

На *першому етапі* (вересень — листопад 2019 року) нами був проведений детальний аналіз та узагальнення спеціальної методичної та наукової літератури, яка висвітлює питання загальної характеристики змагальної діяльності футболістів високого класу, особливостей тактичної підготовки, класифікації тактичних дій та взаємодій гравців в нападі та захисті, особливостей вибору стратегії та тактичну побудову команд в залежності від їх можливостей. Також протягом даного етапу ми визначились з контингентом дослідження, який склали провідні футбольні клуби європейських чемпіонатів.

На *другому етапі* (грудень 2019 — травень 2020 років) ми за допомогою літературних джерел та спеціальної літератури узагальнили та доповнили існуючі методики оцінки тактичної побудови гри. Також на даному етапі ми провели аналіз відеозаписів ігор футбольних збірних команд Баварія (Німеччина), Ліверпуль (Англія), Мілан (Італія), Барселона (Іспанія). В ході дослідженні ми аналізували по дві гри кожної команди з різними суперниками з національних першостей, які використовують різні стилі гри. Після чого ми дослідили побудову тактичних дій в нападі та в захисті та визначили пріоритетні напрямки ведення спортивної боротьби.

Під час *третього етапу* (червень – серпень 2020 року) ми порівняли тактичну побудову гри провідних європейських футбольних команд та визначили її ефективність протягом змагальної діяльності.

Протягом *четвертого етапу* дослідження (вересень-жовтень 2020 року) ми узагальнили та обґрунтували отримані результати експериментальної частини роботи, завершили оформлення кваліфікаційної роботи на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» та виконували підготовчі роботи до захисту її в атестаційній комісії.

Характеристика контингенту дослідження. У відповідності до поставлених завдань ми визначились з контингентом дослідження. Його склали футболісти, які виступають в провідних європейських футбольних командах. Визначення ефективності тактичної побудови гри ми проводили на гравцях команд, які мають високий рівень техніко-тактичної майстерності та характеризуються високими спортивними результатами. Так в командах, які прийняли участь в дослідженні практично всі гравці є еталоном ведення спортивної боротьби на полі. Спортивна підготовленість футболістів знаходиться на максимально високому рівні. Практично всі футболісти, які виступають в перерахованих футбольних командах є провідними гравцями й національних збірних країни яких вони представляють і мають достатній досвід виступу на змаганнях найвищого рівня. В ході дослідження ми спостерігали за побудовою тактичних дій та взаємодій футболістів чотирьох топових чемпіонатів Європи, що дозволяє об'єктивно визначити ефективність тактичної побудови гри.

Вивчення побудови тактичних дій проводилось при аналізі двох матчів кожної з команд проти різних суперників. Так ми проаналізували відеозаписи ігор FC Барселона проти FC Реал та FC Атлетико; FC Ліверпуль проти FC Челсі та FC Манчестер Юнайтед; FC Баварії проти FC Борусія та FC Байєр; FC Мілан проти FC Інтер та FC Рома.

В усіх футбольних клубів керівництво грою виконують головні тренери, які є провідними спеціалістами з футболу. Що практично неможливе без знання сучасних тактичних стилів та схем ведення гри.

Підсумовуючи контингент дослідження та умови проведення експериментальної частини роботи зазначимо, що для об'єктивності результатів ми обрали ігри сезону 2018-2019 коли ще не була оголошена пандемія COVID-19. Умови змагальної діяльності, рівень підготовленості суперників, кліматичні фактори при дослідженні тактичної побудови гри в усіх командах були однакові, що підкреслює об'єктивність отриманих результатів.

Так в ході дослідження ми проаналізували тактичну побудову гри як в захисті так і в нападі 4 найкращих європейських футбольних команд, гравцями яких є футболісти високого класу. Загальна кількість проаналізованих ігор становить 8 ігор в яких прийняло участь понад 100 футболістів високого класу.

2.2. Методи дослідження

Для вирішення поставлених завдань використовувались наступні загальноприйняті методи педагогічного дослідження:

- аналіз та узагальнення літературних джерел (проаналізовано понад 50 науково-методичних джерел з питань особливостей змагальної діяльності футболістів, тактичної побудови гри футбольних клубів, а також взаємодій гравців в матчі;
- аналіз відеозаписів ігор;
- методика визначення тактичної побудови гри;
- методи математичної статистики.

2.2.1. Метод аналізу відеозапису ігор

Стратегія вивчає теорію і практику спортивної боротьби в обсязі всього змагання його з головним суперником, а тактика вивчає процеси

ведення змагальних дій у масштабі однієї конкретної зустрічі. Як свідчать провідні фахівці з футболу, найвищий рівень тактичної підготовленості мають спортсмени, які вже досягли високого рівня технічної та фізичної підготовленості і характеризуються значним досвідом виступу на змаганнях найвищого рівня. Саме тому вивчення особливостей тактичної побудови гри провідних європейських футбольних команд відбувалось на основі перегляду відеозаписів ігор національних чемпіонатів де вони виступають.

В ході проведення експериментальної частини роботи ми записали та проаналізували ігри команд FC Баварія, FC Ліверпуль, FC Мілан та FC Барселона. Природно, що вибір тактики на гру залежить від особливостей гри суперників та перебігу подій на футбольному полі. З метою отримання об'єктивних даних в ході дослідження ми дослідили по дві гри кожної з команд проти різних суперників. Відповідно ми проаналізували тактичну побудову гри FC Барселона проти FC Реал та FC Атлетико; FC Ліверпуль проти FC Челсі та FC Манчестер Юнайтед; FC Баварії проти FC Борусія та FC Байєр; FC Мілан проти FC Інтер та FC Рома.

Після запису ігор провідних європейських футбольних клубів ми дослідили тактичну побудову гри та визначили пріоритетні напрямки гри, а також дослідили ефективність тактичної побудови гри.

2.2.2. Методика визначення тактичної побудови гри футбольних команд

Під час проведення нашого дослідження ми визначили особливості тактичної побудови гри провідних європейських футбольних клубів. В якості критеріїв оцінки ми обирали тактичні схеми, які найчастіше використовувались командами, системи переміщень футболістів по полю. Вивчення відеозаписів футбольних матчів дозволило вивчити кількість атак, які проводились за рахунок позиційного будівництва

власних дій через центр, флангів, а також стрімких проривів.

Тактична побудова гри це організація командних ігрових дій, при яких жорстко обумовлені функції кожного гравця та його розташування на футбольному полі. Будь-яка тактична комбінація має свої специфічні особливості, які пов'язані з розташуванням гравців, організацією ведення гри, а також ігрових амплуа гравців. Особливість та варіативність тактичної побудови гри багато в чому залежить від ситуації, яка складається на ігровому полі. Саме зміна ситуацій багато в чому робить визначення тактичної системи гри непередбачуваною.

Найбільших зрушень в своєму розвитку має індивідуальна тактика гри. З'являються нові технічні прийоми: різані удари, зупинки, фінти, які стають засобами індивідуальної тактики. Ця зміна засобів здійснення тактичних рішень відбувається доволі часто. З появою нового засобу атаки – через певний час відбувається появу нового засобу захисту з метою його нейтралізації.

Інша ситуація зі змінами командної організації гри, виразом якої є тактична система гри. За звичай гра відбувається найбільш цікаво при добре збалансованому співвідношенні сил нападу та захисту. Проте, якщо спеціалісти розробляють нові варіанти організації тактичних дій в захисті, то на деякий час захист починає домінувати над нападом. Проходить певний проміжок часу і в якості контрмір розробляється необхідний спосіб організації атакуючих дій. Так на зміну однієї тактичної системи приходить інша, більш прогресивна. Проте якщо зміни індивідуальних тактичних дій відбуваються доволі часто, то зміна тактичних систем, які повністю залежать від розвитку гри, відбуваються через значні періоди часу.

Однією з найперших чітко розроблених тактичних систем була система «п'ять в лінію». Її назва з'явилась від розташування гравців передньої лінії. При цій системі в команді два захисника три півзахисника та п'ять нападників. Ключову позицію на футбольному

полі займає центральний півзахисник, який здійснює зв'язок нападаючих з захисниками і є організатором всієї гри команди. Використання даної системи гри довело значну перевагу нападу над захистом, про що свідчить велика кількість забитих м'ячів. Отримавши велику свободу для маневрів в середині поля по довжині, нападаючі стали доволі легко проходити до штрафного майданчика та більше атакувати ворота суперника.

Наступною системою гри, яка спрямована на вдосконалення захисту власних воріт, система «дубль-ве». За цією системою центральний півзахисник відтягнутий назад, стає практично центральним захисником. Це сприяє змінам в розташуванні інших гравців. За цією системою захисники відтягуються до бокових ліній і захищаються проти крайніх нападників. Крайні півзахисники, навпаки, змістились вперед ближче до середини поля. Центральний та два крайніх нападаючих перемістились вперед, створивши передню лінію атаки, а півсередні нападники почали діяти дещо позаду.

Якщо система «п'ять в лінію» передбачає персональну відповідальність за нейтралізацію крайніх нападників лише тільки для крайніх півзахисників, а інші гравці захисту діяли в зоні, то при новій системі приблизна рівновага в кожній з чотирьох ліній призвела до широкого використання персональної відповідальності кожного гравця за свого підлеглого.

Наступною системою гри в футбол є система «1+4+2+4», яка передбачає розташування гравців не в чотири, а в три лінії. Перші чотири гравці, що розташовуються ближче до власних воріт створюють лінію захисту, далі два футболісти створюють середню лінію, а ще чотири формують лінію нападу. Використання даної системи передбачає значну концентрацію гравців в захисті та нападі. Вільні місця в середині поля компенсуються мобільністю центральних захисників та центральних нападників. Застосування даної системи дозволило перейти

на зонний принцип організації командних дій і надійніше виконувати страховку в найбільш небезпечній для взяття воріт зоні. Один з двох центральних захисників розташовується дещо позаду і забезпечує страховку партнерів. Це стало можливим тому, що проти трьох висунутих вперед нападників захищаються чотири захисника. Лінія півзахисту в кількісному співвідношенні залишилась без змін, а деяке зменшення футболістів, що грають в передній лінії отримують велику кількість простору для власних дій.

Проте з часом на зміну вищеописаній системі прийшла система «1+4+3+3», яка передбачала перебудову середньої лінії та лінії нападу завдяки переходу одного нападаючого в середню лінію. Наявність трьох гравців в середині футбольного поля створює можливість долучитись до атаки двом іншим гравцям. Використання даної схеми призводить до дезорієнтації суперників щодо підключення до атаки тих чи інших гравців. Саме непередбачуваність в побудові атакувальних дій суттєво ускладнює організацію захисту. Крім того, збільшується можливість забезпечення страховки крайніх захисників при їх підключенні до атаки. Також при використанні даної системи один з центральних захисників отримує можливість активно втручатись в нападаючі дії команди. Дана система є однією з поширених в сучасному футболі.

Паралельно з цим більшість команд використовують також системи гри «1+4+4+2». При грі за даною системою гравців розташовуються в три лінії: лінія захисту з чотирьох гравців, середня лінія – також з чотирьох гравців и лінія нападу – з двох гравців. Вільні зони атаки заповнюють гравці середини поля, які безперервно змінюють напрямки атаки та ускладнюють тим організацію захисту, а також крайні захисники. При найменшій можливості центральні захисники також підключаються до атаки. Також особливості даної системи полягають в тому, що середня лінія складається вже з чотирьох гравців, більш рівномірно розподілені навантаження між гравцями середньої та

захисної лінії. При зміцненні середньої лінії відбувається концентрація гравців в середині поля. Дії захисників, які можуть перейти на зонну гру в захисті, стають більш мобільними та маневреними. Це обумовлюється тим, що в любий момент переміщення двох-трьох гравців передньої лінії суперників завжди буде знаходитись під контролем чотирьох захисників. Також в даній системі кількість «чистих» форвардів зменшується до двох, проте збільшується кількість футболістів, які активно приймають участь в атаках до п'яти-шести.

2.2.3. Методи математичної статистики

Під час математичного аналізу отриманих результатів та статистичної обробки результатів дослідження ми визначали середнє арифметичне значення X . Дана величина обчислюється шляхом додавання всіх одержаних значень (варіант) і ділення обчисленої суми на кількість випадків (n). Середня арифметична обчислюється за формулою:

$$\bar{X} = \frac{\sum V}{n},$$

де $\bar{X}$ - середня арифметична; Σ - знак суми; V – одержані у дослідженнях значення (варіанти); n – кількість значень (варіантів).

Паралельно з цим при підрахунках кількості виконаних тактичних схем та порівнянні різних команд, нами використовувались відсоткові показники, які визначались за певною формулою:

$$X_B = \frac{B \times 100\%}{A},$$

де A – загальна кількість показників; B – кількість показників, відсоток який необхідно визначити; X_B – відсоток показників B по відношенню до кількості A .

РОЗДІЛ 3

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗМАГАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФУТБОЛІСТІВ В ПРОВІДНИХ КЛУБАХ ЄВРОПИ

3.1. Показники тактичної побудови гри провідних європейських футбольних клубів

На сьогодні велике значення для перемоги в конкретному матч та турнірі паралельно з фізичною та технічною підготовленістю займає тактична підготовка. Від рівня тактичної підготовленості, вміння реалізувати розроблену тренером схему або комбінацію залежить загальнокомандний результат в грі. Неможливо досягти перемогу завдяки якісній побудові атаквальних дій при поганій грі в захисті й навпаки. Оцінки ефективності тактичної побудови гри необхідно проводити на кваліфікованих командах, які мають необхідний рівень фізичної та технічної підготовленості й їх перемога прямопропорційно залежить саме від тактичних взаємодій.

На сьогодні в Європі існують різні футбольні чемпіонати, багатьом з яких притаманні певні особливості. Серед провідних чемпіонатів і за рівнем майстерності і за спортивними досягненнями можна виділити наступні: англійську та іспанську прем'єр ліги, бундеслига та італійська серія А. Більшість клубів, що виступають в цих чемпіонатах укомплектовані гравцями самого високого класу і є членами провідних національних збірних світу.

Саме тому в нашому дослідженні ми визначали тактичну побудову гри, системи, стиль та манеру гри провідних європейських футбольних команд Ліверпуль (Англія), Баварія (Німеччина), Барселона (Іспанія), Мілан (Італія).

Дослідження проводилось на основі аналізу відеозапису ігор даних команд з різними суперниками, які характеризувались і різними складами команд і схильністю ведення спортивної боротьби. Слід

зазначити, що практично всі зустрічі команд вимагають максимальної реалізації всіх сторін підготовленості і характеризуються непередбаченістю кінцевого результату гри. Команди аутсайтери намагається максимально ефективно провести матч саме проти титулованих та найкращих команд національного чемпіонату. Все це, в свою чергу, вимагає від тренерів прояву максимальної реалізації усіх видів підготовки де важливе значення має саме тактична підготовленість.

При вивченні тактичних взаємодій, стилю та систем гри команди, яка представляє англійську прем'єр лігу ми спостерігали за діями футбольного клубу Ліверпуль. Тактична побудова гри FC Ліверпуль проти різних суперників представлена в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Показники тактичної побудови гри FC Ліверпуль

Тактичні взаємодії		проти FC Челсі	проти FC Манчестер Юнайтед
В нападі	Швидкий напад, %	17	25
	Поступовий напад, %	83	75
	По флангам, %	60	51
	По всій ширині поля, %	18	28
	Через центр, %	22	21
	Комбінаційний напад, %	35	43
	Індивідуальні тактичні дії, %	65	57
В захисті	Персональний захист, %	47	40
	Зонний захист, %	33	42
	Комбінований захист, %	20	18
	Штучний офсайд, %	7	4
	Страховка, %	35	31
	Індивідуальні тактичні дії, %	48	46

Аналізуючи тактичну побудову гри FC Ліверпуль встановлено, що командний напад в більшості випадків будується за рахунок поступового нападу або позиційного нападу. Відсоток атак, які

виконуються за рахунок швидкого нападу складає всього 15 – 20 %. Відносно територіальної побудови нападу, слід зазначити, що футболісти англійської команди в більшості випадків проводять свої атаки за рахунок флангів (50 %) значно менша кількість атак будується через центр та по всій ширині футбольного поля. Відсоток атак в основі яких є різні комбінації становить в середньому – 40 %. Це пов'язано з тим, що більшість атак в англійському чемпіонаті виконуються за рахунок індивідуальних тактичних дій футболістів – 60 %.

Така тактична побудова гри в нападі зумовлена рядом факторів серед яких одними з основних є умови проведення більшості матчів, популярність гри в країні, проведення ігор в прохолодних кліматичних умовах, рівень індивідуальної майстерності футболістів (більшість нападників характеризуються атлетичною статуєю, високим рівнем технічної майстерності, відмінним вмінням грати головою).

Відносно тактичних дій в захисті відмітимо, що в іграх даної команди домінуючим є персональний захист (44 %), зонний та комбінований захист використовувався лише в 34 % та 21 % відповідно. Практично в усіх іграх спроба організувати штучний офсайд спостерігалась від 4 % до 7 % усіх випадків захисту. Також необхідно відмітити, що підстраховка гравців лінії захисту відбувалась лише в 35 % випадків всіх захисних дій, а домінуючим є використання футболістами індивідуальної майстерності.

Отримані результати дослідження дозволяють стверджувати, що стиль гри, який використовується FC Ліверпуль носить атлетичний характер, якому притаманна велика кількість боротьби, гра футболістів в більшості випадків має індивідуальний характер. Змагальній діяльності гравців характерні швидкісний футбол з великою кількістю довгі передачі, ударів по воротах з різних відстаней та безкомпромісна боротьба на кожному клаптику майданчика.

Аналізуючи пріоритет певних тактичних футбольних систем розташування гравців зазначимо, що практично в усіх іграх FC Ліверпуль використовувала систему гри в залежності від завдань та можливостей команди суперника. Найчастіше використовуються системи «1+4+4+2» та «1+4+5+1». Кожна з даних систем сприяє створенню значної кількості гострих моментів і відповідно наявності великою кількості забитих м'ячів.

На наступному етапі ми дослідили тактичних взаємодій та системи гри FC Барселона. Визначення тактичної побудови гри відбувалось під час перегляду ігор команди проти FC Реал та FC Атлетико. Особливості тактичної побудови гри FC Барселона представлені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Показники тактичної побудови гри FC Барселона

Тактичні взаємодії		проти FC Реал	проти FC Атлетико
В нападі	Швидкий напад, %	21	16
	Поступовий напад, %	79	84
	По флангам, %	18	16
	По всій ширині поля, %	43	38
	Через центр, %	39	46
	Комбінаційний напад, %	67	74
	Індивідуальні тактичні дії, %	33	26
В захисті	Персональний захист, %	22	26
	Зонний захист, %	27	34
	Комбінований захист, %	51	40
	Штучний офсайд, %	12	10
	Страховка, %	42	44
	Індивідуальні тактичні дії, %	33	26

Досліджуючи тактичну побудову гри FC Барселона зазначимо, що в 20 % випадків в нападі використовується швидке переведення м'яча на половину суперника, що знаходить відображення в швидкому прориві. Проте в сучасному футболі гравці повертається в захист доволі швидко,

тому 80 % атак все ж таки відбуваються за рахунок поступового нападу. Аналізуючи особливості проведення позиційного нападу видно, що найбільш часто футболісти використовують напад по всій ширині поля (40 %) та через центр (39 %). Використання ж флангових атак відбувається доволі рідко (21 %) і має спонтанний характер.

Дослідження групових тактичних дій футболістів високого класу, які виступають в FC Барселона показало, що практично у всіх іграх домінуючим є використання комбінаційного нападу (66 %) з великою кількістю складних взаємодій. Індивідуальні тактичні дії складають лише 33 % і пов'язані з швидкістю переміщень, відкриванням, відволіканням суперника та індивідуальною технічною майстерністю при роботі з м'ячем.

Аналіз захисних дій в FC Барселона довів, що в команді пріоритетним є комбінований захист (47 %), який поєднує два інших способи захисту. Відсоток використання позиційного та зонного захисту практично однаковий і становить 27 % та 26 % відповідно. Також встановлено, що захист команд в більшості випадків відбувається за рахунок підстраховки гравців задньої лінії, а саме центральним захисником. Проведення захисту за рахунок індивідуальних тактичних дій відбувається лише тільки в 30 % випадків. Виключення складає лише тільки тактика гри команди проти FC Реал, в якій 33 % всіх захисних комбінацій будується саме на індивідуальних тактичних діях. Нарешті слід зазначити, що в 10 % захисних дій, команда намагається виконати штучного офсайду що доволі часто приносить позитивний результат.

Узагальнюючи результати проведеного спостереження зазначимо, що іспанський футбол носить більш комбінаційний характер з використанням значної кількості передач, як в середині поля, на незначну відстань, так і через все поле для організації швидкого нападу. Також необхідно відмітити перевагу командної організації гри над індивідуальною, що підтверджується високим відсотком проведення

атак за рахунок використання всієї ширини поля. Все це стає можливим завдяки наявності в командах гравців з філігранною технікою володіння м'ячем, що дає змогу виконувати складні тактичні комбінації. В цілому нами було встановлено, що іспанському гранду притаманний стиль латинської футбольної школи.

Аналіз тактичних систем, які використовувався гравцями FC Барселона під час змагальної діяльності в національному чемпіонаті, довів, що найбільш розповсюдженими є система «1+4+4+2» та «1+3+4+3» з дуже рухливими гравцями півзахисту, які грають і в захисті і в нападі з ефективним підключенням захисників до атакуючих дій особливо під час виконання стандартів. Всі перераховані вище чинники зумовлюють дуже видовищний футбол, який характеризується значною кількістю голів та ефектних дій футболістів високого класу.

В ході подальшої роботи ми проаналізували тактичну побудову гри провідної команди італійського чемпіонату FC Мілан під час перегляду ігор проти FC Інтер та FC Рома. Особливості тактичної побудови гри FC Мілан представлені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Показники тактичної побудови гри FC Мілан

Тактичні взаємодії		проти FC Інтер	проти FC Рома
В нападі	Швидкий напад, %	11	14
	Поступовий напад, %	89	86
	По флангам, %	12	14
	По всій ширині поля, %	59	50
	Через центр, %	29	36
	Комбінаційний напад, %	77	75
	Індивідуальні тактичні дії, %	23	25
В захисті	Персональний захист, %	15	12
	Зонний захист, %	21	34
	Комбінований захист, %	64	54
	Штучний офсайд, %	15	18
	Страховка, %	63	61
	Індивідуальні тактичні дії, %	21	20

Вивчаючи особливості тактичної побудови гри FC Мілан ми встановили наступне: практично всі атаки гравці команди даної країни будують за рахунок поступового нападу (швидкий напад спостерігався лише тільки у 15 % всіх проведених атак); більшість атак проводилась з використанням всієї ширину футбольного поля з незначним переключенням на флангові атаки.

Групові тактичні взаємодії в більшості випадків відбувались з використанням значної кількості комбінацій до складу, яких входять короткі передачі. Відповідно до такого стилю ведення гри команди мають великий відсоток часу контролю над м'ячем. Використання індивідуальних тактичних дій спостерігалась в 25 % випадків нападу.

Відносно тактичних взаємодій в захисті зазначимо, що практично протягом всіх ігор спостерігається тенденція домінування комбінованого командного захисту (55 %), зонний захист спостерігався в 31 % випадків всіх командних тактичних дій, а менше всього використовується в FC Мілан персональний захист. Особливістю тактичних взаємодій в захисті є значне створення ситуацій штучного офсайду, який використовують футболісти.

Аналіз групових та індивідуальних тактичних дій довів, що в захисті футболісти активно використовують підстраховку (60 %), а індивідуальні тактичні дії навпаки зустрічаються не так часто лише в 19 % випадків.

Узагальнюючи особливості тактичних взаємодій в FC Мілан зазначимо, що в нападі команда віддає перевагу поступовому нападу по всьому полю з великою кількістю комбінацій, а в захисті привалює комбінований захист з значною кількістю підстраховок. Взагалі італійський футбол характеризується значною кількістю коротких передач, чітким контролем м'яча на всьому футбольному полі, що обумовлюється наявністю футболістів з високою технічною підготовленістю. Наявність складних тактичних комбінацій говорить

про те, що гравці FC Мілан характеризуються високою тактичною підготовленістю. Проте, з точки зору видовищності ігор гра італійського клубу поступається іншим командам так, як в ній захист домінує над нападом і результативність матчів невисока.

Відносно використання різних тактичних систем протягом матчів зазначимо, що проти FC Інтер найчастіше застосовувалась система «1+4+4+2», а в грі проти FC Рома система «1+4+5+1». Отримані дані вказують на той факт, що гравці FC Мілан можуть ефективно і раціонально використовувати різні позитивні сторони власної команди та негативні сторони команди суперниці.

Також невід'ємним є той факт, що протягом чемпіонату кожна з команд обирає ту чи іншу тактичну систему в залежності від особливостей гри команди суперника та умов проведення змагань (власне або чуже поле, тощо). Тенденція сучасного футболу спонукає команди, тренерів та гравців використовувати більш комбінаційний та видовищний футбол.

Дослідження тактичної побудови гри FC Баварія відбувалось під час перегляду ігор команди проти FC Борусія FC Байєр. Особливості тактичної побудови гри FC Баварія представлені в таблиці 3.4.

Аналізуючи тактичні дії гравців FC Баварія зазначимо, що п'ята частина всіх атак відбувається за рахунок швидкого нападу, який в більшості випадків будується на довгих передачах через все футбольне поле. Позиційний напад складає 80 % всіх атакуючих дій команд протягом турніру. При чому поступовий напад доволі часто (40 %) відбувається за рахунок центральної частини футбольного поля. Використання ж флангових атак спостерігалось лише тільки в 25 % всіх проведених наступальних дій. Спостереження за груповими та індивідуальними тактичними діями показало, що використання різноманітних комбінацій за участю двох, трьох, або чотирьох гравців відбувалось в 37 % випадків. Велика кількість атакуювальних дій

відбувалась за рахунок індивідуальної майстерності гравців з притаманним їм атлетичним, іноді навіть жорстким, силовим варіантом проходу до воріт суперника.

Таблиця 3.4.

Показники тактичної побудови гри FC Баварія

Тактичні взаємодії		проти FC Борусія	проти FC Байєр
В нападі	Швидкий напад, %	21	19
	Поступовий напад, %	79	81
	По флангам, %	27	24
	По всій ширині поля, %	35	33
	Через центр, %	38	43
	Комбінаційний напад, %	42	34
	Індивідуальні тактичні дії, %	58	66
В захисті	Персональний захист, %	31	28
	Зонний захист, %	38	43
	Комбінований захист, %	31	29
	Штучний офсайд, %	3	3
	Страховка, %	27	34
	Індивідуальні тактичні дії, %	53	52

Тактична побудова гри FC Баварія базується на використанні практично всіх трьох способів командного тактичного захисту – персонального (32 %), зонного (38 %), комбінованого (30 %). Спроби виконати штучного офсайду спостерігалась лише в 3 – 4 % випадків ігор проти суперників, що приймали участь в дослідженні. Це обумовлюється тим, що в більшості ігор команда в захисній лінії використовує одного або двох опорних захисників, що в якості невдалої спроби створення штучного офсайду може привести до виходу нападника ввіч на ввіч з воротарем. Також необхідно відмітити, що в захисних діях домінують індивідуальні тактичні дії (56 %). Використання підстраховки в захисті відбувається лише тільки в 28 % випадків.

Дослідивши особливості тактичних дій гравців, що грають в FC\ Баварія зазначимо, що практично в усіх іграх турніру команді

притаманний силовий та швидкісний футбол з дещо навіть жорстоким веденням ігрових дій. Всі гравці команди відзначаються непоступливим характером, що відображається в наявності великої кількості сутичок під час змагань. Відзначимо збалансовану гру всіх ліній від захисної до атакуючої. В ході гри команди використовують практично однаково все футбольне поле з незначним домінуванням атак по центру. Також слід зазначити, що в усіх іграх, що спостерігались протягом чемпіонату, привалює індивідуальний стиль ведення ігрових дій, як в захисті так і в нападі, що, на нашу думку, обумовлено агресивним та силовим стилем ведення гри.

Аналізуючи тактичні системи, які використовувались під час проведення ігор в німецькій бундеслізі зазначимо, що в більшості випадків використовувались система «1+4+3+3» проте іноді команди грали і за системою «1+4+4+2». Вибір тієї або іншої системи гри обумовлений, як можливостями власної команди, так і стилем ведення гри команди суперника. Взагалі більшість фахівців з футболу вважають FC Баварія своєрідною «машиною» з великою організаційною дисципліною, що робить її практично непереможною. Високий рівень організованості, технічної майстерності, тактичної стабільності дозволили гравцям FC Баварія стати переможцем Ліги Європи.

3.2. Ефективність тактичної побудови гри провідних європейських футбольних команд

Прогнозування спортивних досягнень здійснюється на основі постійного та виваженого порівняння сил команди з силами суперників, досвіду змагальної боротьби, поглядів і можливостей головних суперників та визначеними можливостями команди.

Таким чином при виборі тактики гри команди необхідно спиратись на низку факторів, які зумовлюють ефективність та результативність гри. Проаналізувавши тактичні дії провідних європейських футбольних

клубів ми встановили, що в футболі існують певні школи та стилі ведення гри, які дещо відрізняються як за системами гри в захисті та нападі так і за манерою її ведення.

Аналіз тактичної побудови гри FC Ліверпуль довів, що гравці практично в усіх іграх характеризувались значною фізичною підготовленістю. Відповідно з цим на футбольному полі відбувається домінування атлетичної гри з великою кількістю силових єдиноборств, що підтверджується значною кількістю порушень протягом матчу. Також встановлено, що футболісти, які грають в FC Ліверпуль, дуже добре вміють грати на головою. В більшості випадків футболісти використовують довгі передачі практично через все поле, що обумовлюється пріоритетом індивідуальних тактичних дій над командними взаємодіями. Дослідження територіальних характеристик розвитку атаки дозволяє зазначити, що більшість наступальних дій відбувається за рахунок використання або всієї ширини поля або флангових прострілів з активної грою нападників та півзахисників в штрафному майданчику суперника. FC Ліверпуль велику увагу приділяє виконанню стандартних положень. Значна кількість голів забивається саме після виконання штрафних або кутових ударів.

В захисних діях англійських футболістів привалює індивідуальний та зонний захист, що підтверджується високим відсотком індивідуальних тактичних дій протягом матчу. Найчастіше гравці FC Ліверпуль використовують системи «1+4+4+2» та «1+4+5+1».

Подібну тенденцію до силової манери гри мають і гравці FC Баварія. Гравці німецької команди ведуть жорстку боротьбу практично на кожному клаптику майданчику, як на землі так і в повітрі. Проте тактична побудова дуже відрізняється. В більшості випадків команди використовують систему «1+4+3+3», яка обумовлює високу атакуючу міць та вимагає активного підключення нападаючих до лінії півзахисту та захисту. Відповідно з такою побудовою гравців на

майданчику, активно використовується напад по всій ширині поля з домінуванням атакуючих дій в центрі нападу. Наявність значної кількості майстрів з футболу велика увага приділяється підготовці та виконанню стандартів, а саме штрафних ударів з різних дистанцій.

В захисних діях футболісти FC Баварія активно використовують всі види командного нападу від зонного до комбінованого. Відповідно до побудови тактичних дій в захисті практично не використовується штучний офсайд.

Практично всі німецькі футболісти відрізняються жорсткою дисциплінованістю протягом всього матчу. Відповідно з цим більшість спеціалістів називають дану команду – «німецькими машинами». Відповідно до вище зазначеного, значна кількість тренерів з футболу говорять про прагматичність німецького футболу.

Гравці, які виступають за FC Барселона за своєю тактичною побудовою та манерою ведення гри суттєво відрізняються від інших команд. Це залежить від того, що більшість футболістів, які грають за FC Барселона, є гравцями провідних європейських та латиноамериканських національних збірних. FC Барселона характеризується наявністю гравців з високим рівнем технічної підготовленості та майстерності. В нападі у даних футболістів домінує використання комбінуючого футболу з глибоким тактичним мисленням. Практично всі атаки завершуються складними комбінаціями з залученням до них не тільки гравців півзахисту але й захисників. У зв'язку з цим відбувається поступовий напад по всій ширині поля. Більшість спеціалістів поєднують в думці, що іспанський стиль гри у футбол це універсальне поєднання швидкості, як дій так і думки на футбольному полі.

Захисні дії гравців будуються на основі комбінованого захисту з значною кількістю підстраховок та взаємодопомоги між гравцями. Відсоток індивідуального захисту значно нижчий ніж у футболістів з

інших команд. В захисті також активно використовується штучний офсайд.

Пріоритетною тактичною системою, яку використовують гравці FC Барселона є система «1+3+4+3», яка вимагає від гравців збалансованих дій в кожній лінії гри. Використання даної системи обумовлює наявність значної кількості забитих м'ячів в кожній грі. Найбільш активно дану систему гравці каталонського клубу застосовують в грі проти команд які грають в не швидкий футбол.

Аналіз тактичних взаємодій FC Мілан свідчить про те, що їм притаманний захисний футбол. Гравці FC Мілан характеризуються гарним контролем м'яча, як в півзахисті так і в нападі. Гравці команди активно використовують короткі передачі, що знаходять відображення в складних тактичних комбінаціях. Практично у всіх іграх команди основним завданням на футбольному полі є не пропустити м'яч в власні ворота. Тому результативність матчів FC Мілан не дуже висока. Подібно до тактики гри іспанської команди італійці також більшість атак будують по всій ширині футбольного поля де домінуючим є комбінаційний футбол.

Командні захисні тактичні взаємодії базуються на комбінованому захисті, який вимагає значного порозуміння між гравцями та взаємодопомоги. Найбільш активно серед всіх команд, які ми досліджували, в FC Мілан використовують штучний офсайд, що обумовлено діями останнього захисника. Найбільш розповсюджена система розташування гравців в італійському футболі є система «1+4+5+1».

Узагальнюючи результати аналізу зазначимо, що тактика гри футбольних клубів кожної команди суттєво відрізняється і має свої певні недоліки та переваги знання яких дозволить використати позитивні риси. Також необхідно відмітити, що з кожним роком відбувається інтеграція різних футбольних шкіл та стилів ведення гри. Практично всі

клуби мають в своєму складі гравців найвищого рівня, які здатні зіграти в будь-який футбол.

Результати виступу провідних європейських футбольних команд вказують на те, що на сучасному етапі рівень технічної підготовленості гравців доволі високий і досягнення високих результатів можливе лише тільки при використанні ефективних тактичних систем на кожному окремому гру.

Висновки до третього розділу. Підсумовуючи результати проведеного дослідження зробимо певні висновки:

❖ в іграх FC Ліверпуль більш активно використовуються індивідуальні тактичні дії з пріоритетом флангових проходів та навісами у штрафний майданчик. Всі футболісти характеризуються значною фізичною підготовленістю, що обумовлює значну кількість боротьби на футбольному полі;

❖ гравців FC Баварія відрізняється високою організацією змагальних дій, гравці ведуть безкомпромісну боротьбу за кожний м'яч, атаки переважно будуються через центральну частину поля;

❖ пріоритетним стилем гри FC Барселона є використання великої кількості різноманітних комбінацій по всій ширині футбольного поля. Практично всі футболісти відрізняються високою технічною підготовленістю ефектністю дій та значним тактичним мисленням;

❖ футболісти FC Мілан відрізняються якісною комбінаційною грою, з великою кількістю передач та довгим розіграшем м'яча. Проте в більшості ігор італійські футболісти використовують захисний футбол з пріоритетом дій в атаці;

❖ в сучасному футболі, коли рівень майстерності гравців практично однаковий вирішальну роль в підсумковому результаті гри відіграє саме вдало підібрана тактична побудова та система розташування гравців на футбольному полі.

РОЗДІЛ 4

ОБГОВОРЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ефективність та організованість дій команди багато в чому залежить від чіткого розподілу та розуміння ігрових функцій між футболістами. Саме від злагодженості їх дій та якості взаємодій залежить загальний рівень тактичної побудови гри команди. Без впевнених та чітких розіграшів м'яча в атаці та взаємодопомоги в захисних моментах не можна говорити про втілення найбільш досконалих тактичних схем в гру [12, 22, 25, 28, 31].

Зазвичай в командах головну роль відіграє воротар, який повинен якісно виконувати технічні прийоми пов'язані з захистом власних воріт, вміти раціонально обирати місце в карному майданчику, а також швидко приймати рішення по випередженню дій суперників, визначати та передбачати рух м'яча, впевнено та якісно керувати захисними діями команди. Найбільша складність в діях воротаря полягає в необхідності поєднання гри в воротах з грою на виходах. Більшість тренерів вказують, що воротар є першим організатором атак команди, особливо при переході від захисних дій до атакувальних [11, 13, 25, 29, 32, 51].

До особливостей діяльності захисників слід віднести вміння якісно виконувати різноманітні технічні прийоми пов'язані з руйнуванням атак суперника, а також відбору м'яча, своєчасно та раціонально взаємодіяти з партнерами по атаці, як в захисті власних воріт так і при організації атаки власної команди за рахунок вдалої довгої передачі. Серед основних завдань захисників є ефективна дія в межах власної зони та допомоги в сусідніх зонах; своєчасна підстраховка партнерів по команді, якісна гра на «другому поверсі» при розіграші стандартних ситуацій, виконання підкатів, відборів та перехоплень м'яча без порушення офіційних правил гри, долучатись до організацій загальнокомандної побудови офсайдів.

Футболістам, що грають в середині поля характерні наступні ігрові обов'язки: організація переходу від захисних дій до атакувальних, виконувати функції організаторів нападу команди, а також безпосереднє підключення до атак команди. Діяльність гравців середньої лінії повинна забезпечувати якісний контроль м'яча в середині поля, несподіваність та раптовість в розвитку атаки за допомогою виконання передач вперед, а також підключення правих та лівих латералей до побудови фінальної стадії атаки. В захисному плані півзахисники повинні протидіяти швидкому розвитку атаки суперника за рахунок раннього пресингу та дрібного фолу. Під час позиційного нападу команди суперника півзахисники повинні намагатись протидіяти розіграшу м'яча та блокувати дальні удари по власним воротам.

На вістрі атаки команди безперечно розташовуються форварди, які повинні швидко та ефективно обирати ігрову позицію за рахунок відкривання та виходу на вільне місце, нав'язувати боротьбу захисникам команди суперників для підключення пар нетрів по команді до атакувальних дій, а також майстерно виконувати завершальні фази атакувальних дій команди виконуючи удари по воротам ногою або головою. Все вище перераховане повинно відбуватись в межах офіційних правил, уникнення офсайдів, ефективної реалізації ігрових моментів під час гри. Форварди безперечно повинні також долучатись до загальнокомандних захисних дій за рахунок пресингу суперників на їх власній половині поля та підключення до захисту власних воріт під час розіграшу стандартних ситуацій [16, 58].

Визначення перспективних напрямків ведення спортивної боротьби на футбольному полі можливе лише тільки після детального аналізу змагальної діяльності провідних футбольних команд. Відповідно до вище зазначеного ми дослідили та порівняли тактичну побудову гри чотирьох найкращих європейських футбольних збірних в національних першостях.

Під час дослідження тактичної побудови гри FC Ліверпуль видно, що гравці практично в усіх іграх характеризувались значною фізичною підготовленістю. Відповідно з цим на футбольному полі відбувається домінування атлетичної гри з великою кількістю силових єдиноборств, що підтверджується значною кількістю порушень протягом матчу. Також встановлено, що футболісти, які грають в FC Ліверпуль, дуже добре вміють грати на головою. В більшості випадків футболісти використовують довгі передачі практично через все поле, що обумовлюється пріоритетом індивідуальних тактичних дій над командними взаємодіями. Дослідження територіальних характеристик розвитку атаки дозволяє зазначити, що більшість наступальних дій відбувається за рахунок використання або всієї ширини поля або флангових прострелів з активної грою нападників та півзахисників в штрафному майданчику суперника. Гравці FC Ліверпуль велику увагу приділяють виконанню стандартних положень. Значна кількість голів забивається саме після виконання штрафних або кутових ударів. Практично кожний гравець який звільнився від опіки і має простір для удару по воротах виконує його.

В захисних діях англійських футболістів привалює індивідуальний та зонний захист, що підтверджується високим відсотком індивідуальних тактичних дій протягом матчу. Найчастіше FC Ліверпуль використовує системи «1+4+4+2» та «1+4+5+1».

Подібну тенденцію до силової манери гри мають і гравці FC Баварія. Гравці німецької команди ведуть жорстку боротьбу практично на кожному клаптику майданчику, як на землі так і в повітрі. Проте тактична побудова дуже відрізняється. В більшості випадків команди використовують систему «1+4+3+3», яка обумовлює високу атакуючу міць та вимагає активного підключення нападаючих до лінії півзахисту та захисту. Відповідно з такою побудовою гравців на майданчику, активно використовується напад по всій ширині поля з домінуванням

атакуючих дій в центрі нападу. Наявність значної кількості майстрів з футболу велика увага приділяється підготовці та виконанню стандартів, а саме штрафних ударів з різних дистанцій.

В захисних діях футболісти FC Баварія активно використовують всі види командного нападу від зонного до комбінованого. Відповідно до побудови тактичних дій в захисті практично не використовується штучного офсайду.

Гравці, що грають в FC Барселона за своєю тактичною побудовою та манерою ведення гри суттєво відрізняються від інших клубів. Це залежить від того, що більшість футболістів, які грають дану команду, є гравцями провідних національних збірних своїх країн. FC Барселона характеризується наявністю гравців з високим рівнем технічної підготовленості та майстерності. В нападі у даних футболістів домінує використання комбінуючого футболу з глибоким тактичним мисленням. Практично всі атаки завершуються складними комбінаціями з залученням до них не тільки гравців півзахисту але й захисників. У зв'язку з цим відбувається поступовий напад по всій ширині поля. Більшість спеціалістів поєднуються в думці, що іспанський стиль гри у футбол це універсальне поєднання швидкості, як дій так і думки на футбольному полі.

Захисні дії гравців будуються на основі комбінованого захисту з значною кількістю підстраховок та взаємодопомоги між гравцями. Відсоток індивідуального захисту значно нижчий ніж у футболістів інших команд. В захисті також активно використовується штучний офсайд.

Пріоритетною тактичною системою, яку використовують гравці FC Барселона є система «1+3+4+3», яка вимагає від гравців збалансованих дій в кожній лінії гри. Використання даної системи обумовлює наявність значної кількості забитих м'ячів в кожній грі. Найбільш активно дану систему гравці іспанського клубу застосовують

в грі проти команд які грають в не швидкий футбол.

Аналіз тактичних взаємодій гравців FC Мілан свідчить про те, що їм притаманний захисний футбол. FC Мілан характеризуються гарним контролем м'яча, як в півзахисті так і в нападі. Гравці команди активно використовують короткі передачі, що знаходить відображення в складних тактичних комбінаціях. Практично у всіх іграх команди основним завданням на футбольному полі є не пропустити м'яч в власні ворота. Тому результативність матчів FC Мілан не дуже висока. Подібно до тактики гри іспанської команди також більшість атак будують по всій ширині футбольного поля де домінуючим є комбінаційний футбол.

Командні захисні тактичні взаємодії базуються на комбінованому захисті, який вимагає значного порозуміння між гравцями та взаємодопомоги. Найбільш активно серед всіх команд, які ми досліджували, в італійській команді використовують штучний офсайд, що обумовлено діями останнього захисника. Найбільш розповсюджена система розташування гравців в італійському футболі є система «1+4+5+1».

Узагальнюючи результати аналізу зазначимо, що тактика гри футбольних клубів кожної збірної суттєво відрізняється і має свої певні недоліки та переваги знання яких дозволить використати позитивні риси. Також необхідно відмітити, що з кожним роком відбувається інтеграція різних футбольних шкіл та стилів ведення гри. Практично всі збірні мають в своєму складі гравців найвищого рівня, які здатні зіграти в будь-який футбол.

ВИСНОВКИ

1. Проаналізував науково-методична літературу з теми дослідження зазначимо, що в останній час гра значно інтенсифікувалась. Це виражається перш за все в збільшенні маневреності, рухливості гравців, в їх прагненні активно боротись за м'яч або місце на кожному клаптику майданчика. Основними складовими змагальної діяльності безумовно є техніко-тактичні дії, які дозволяють реалізувати переможний результат. Тактика гри поділяється на три групи: індивідуальні групові та командні дії та взаємодії футболістів.

2. Тактична побудова гри в провідних європейських футбольних клубах суттєво відрізняється:

– в іграх FC Ліверпуль більш активно використовуються індивідуальні тактичні дії з пріоритетом флангових проходів та навісами у штрафний майданчик. Всі футболісти характеризуються значною фізичною підготовленістю, що обумовлює значну кількість боротьби на футбольному полі;

– гравців FC Баварія відрізняється високою організацією змагальних дій, її гравці ведуть безкомпромісну боротьбу за кожний м'яч, атаки переважно будуються через центральну частину поля;

– пріоритетним стилем гри гравців FC Барселона є використання великої кількості різноманітних комбінації по всій ширині футбольного поля. Практично всі футболісти відрізняються високою технічною підготовленістю ефектністю дій та значним тактичним мисленням;

– гравці FC Мілан відрізняються якісною комбінаційною грою, з великою кількістю передач та довгим розіграшем м'яча. Проте в більшості ігор даної збірної домінує захисний футбол з пріоритетом дій в атаці.

3. Експериментально встановлено, що тактичні дії команд високого класу суттєво відрізняються в залежності від тактичної

побудови гри команди суперника. При виборі ефективної тактики на гру необхідно враховувати низку факторів, головними серед яких є – можливості власної команди (антропометричні показники гравців, збалансованість команди, універсализація гравців, рівень фізичної та технічної підготовленості, тощо), можливості команди суперника (особливості антропометрії суперників, стиль гри який проповідує команда суперник, рівень технічної та фізичної підготовленості, тощо) та від того де відбувається матч (на своєму або на чужому полі). В сучасному футболі, коли рівень майстерності гравців практично однаковий вирішальну роль в підсумковому результаті гри відіграє саме вдало підібрана тактична побудова та система розташування гравців на футбольному полі.

Проте, на наш погляд, дослідження тактичної побудови гри провідних європейських футбольних команд доволі складний процес. Перспективним напрямком подальших досліджень є вивчення шляхів оптимізації тактики гри в українських футбольних клубах для досягнення успіхів на міжнародному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арестов Ю.М. Подготовка футболистов высших разрядов / Ю.М. Арестов, М.А. Годик: Учебное пособие. – М.: Физкультура и спорт, 1980. – 311 с.
2. Базилевич О. Организация игры и подготовка футболистов высокой квалификации: метод. пособие / О. П. Базилевич. – К.: Укр. Письм., 2011. – 71 с.
3. Байрачий О.В. Фізичне виховання. Футбол: практикум для студентів усіх спеціальностей / О.В. Байрачий, Є.М. Петренко, В.М. Тимошкін – К.:НАУ, 2014 – 52с.
4. Булкин В.А., Иванова И.В. Оперативная оценка готовности спортсменов к предстоящей тренировочной деятельности // Теория и практика физической культуры. – 1996. – №7. – С. 40-45.
5. Ванжура В. Оцінювання тренуваності юних футболістів // Фізичне виховання в школі. – 2002. – №1. – С. 7 – 8.
6. Варюшин В.В. Тренировка юных футболистов / В.В. Варюшин. – М.: Физкультура и спорт, 1997. – 184 с.
7. Верхошанский Ю.В. Основы специальной физической подготовки спортсменов / Ю.В. Верхошанский. – М.: Просвещение, 1988. – 212 с.
8. Вихров К.Л. Футбол в школе. Учебно-методическое пособие / К.Л. Вихров. – К.: Комби Лтд, 2002. – 274 с.
9. Волков Л.В. Теория и методика детского и юношеского спорта / Л.В. Волков. – К.: Олімпійська література, 2002 – 294 с.
10. Голомазов С. Футбол. Теоретические основы и методика контроля технического мастерства / С. Голомазов, Б. Чирва. – М.: Спорт Академ-Пресс, 2000. – С. 52.
11. Губа В.П. Теория и методика футбола: учебник / В.П. Губа. – М.: Спорт, 2016. – 200 с.

12. Гусев В.Г. Аналіз фізичної підготовленості футболістів високого класу / В.Г. Гусев, Є.А. Стрикаленко, О.Г. Шалар // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Випуск 6 (49), 2014. – С. 35 – 42.

13. Дорошенко Э.Ю. Управление технико-тактической деятельностью в командных спортивных играх: монография / Э.Ю. Дорошенко. – Запорожье: ООО ЛИПС ЛТД, 2013. – 436 с.

14. Дулібський А.В. Техніко-тактична підготовка юних футболістів / А.В. Дулібський, Й.Г. Фалес. – К., 2001. – 61 с.

15. Евгеньева Л.Я. Учет возрастной периодизации при занятиях футболом / Л.Я. Евгеньева. – К.: Здоров'я, 2004. – 33 с.

16. Зеленцов А. М. Тактика и стратегия в футболе / А. М. Зеленцов, В. В. Лобановский, В. Г. Ткачук, А. И. Кондратьев. – К. : Здоров'я, 1989. – 192 с

17. Зеленцов А.М. Моделирование тренировки в футболе / А.М. Зеленцов, В.В. Лобановский. – К.: Олімпійська література, 1985. – 136 с.

18. Зеленцов А.М. Уроки футбола / А.М. Зеленцов, В.В. Лобановский, В. Коуэрвер, В.П. Ткачук. – К.: Олімпійська література, 1996.– 297 с.

19. Иванов В.В. Комплексный контроль в подготовке спортсменов / В.В. Иванов. – М.: Физкультура и спорт, 1987. – 256 с.

20. Казаков П.Н. Футбол. Учебник / П.Н. Казаков // М.: Физкультура и спорт, 1978. – 183 с.

21. Качалин Г. Д. Тактика футбола / Г. Д. Качалин. – М.: Физкультура и спорт, 1986. – 126 с.

22. Качетков А.П. Управление профессиональной командой по футболу / А.П. Качетков. – М.: Физкультура и спорт, 1999. – 283 с.

23. Келлер В.С. Теоретико-методичні основи підготовки спортсменів / В.С. Келлер, В.М. Платонов. – Л.: Світ, 1993. – 270 с.

24.Келлер В.С. Техническая подготовка / В.С. Келлер, В.Н. Платонов // Теория спорта. – К.: Вища школа, 1987. – С.174-186.

25.Козловский В.И. Подготовка футболистов / В.И. Козловский. - М.: Физическая культура и спорт, 1999. - 174 с.

26.Костюкевич В. М. Контроль і аналіз змагальної діяльності в елітному футболі / В. М. Костюкевич // Фіз. культура, спорт та здоров'я нації: зб. наук. пр. – Вип. 9. – Вінниця : ВДПУ, 2010. – С. 80–88.

27.Костюкевич В. М. Теоретичні та методичні основи моделювання тренувального процесу спортсменів ігрових видів спорту: автореф. дис...доктора наук з фіз. виховання і спорту: спец. 24.00.01 «Олімпійський і професійний спорт» / В. М. Костюкевич. – К., 2012. – 41 с.

28.Костюкевич В. Тактические аспекты игры футболистов высокой квалификации / В. Костюкевич // Фізична культура, спорт та здоров'я нації: зб. наук. пр. – Вип. 2. – Житомир : ПП Євєнюк, 2016. – С. 152–159.

29.Костюкевич В.М. Побудова тренувального процесу футболістів високої кваліфікації у змагальному періоді річного тренувального циклу / В.М. Костюкевич // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. праць Т.3. – С. 236 – 239.

30.Костюкевич В.М. Тактические модели соревновательной деятельности в футболе / В.М. Костюкевич // Наука в олимпийском спорте, № 3. – 2017. – С. 40 – 50.

31.Кук М. 101 упражнение для юных футболистов / М. Кук. - М.: АСТ. Астрель, 2003. - 100 с.

32.Кук Макгольм. Самый популярный учебник футбола. Тренировочные программы и упражнения от ведущих тренеров мира : пер. с англ. / Макгольм Кук, Джимми Шоулдер / Пред. Сэра Бобби Робсона и Марка Хьюза. – М. : АСТ: Астрель, 2009. – 126 с.

33.Лапшин О.Б. Теория и методика подготовки юных футболистов / О.Б. Лапшин. – К.: Промінь, 2010. – 176 с.

34. Лисенчук Г.А. Отбор и прогнозирование достижений как инструмент управления соревновательной деятельностью в футболе / Г.А. Лисенчук, В. Догададо, В. Колотов // Наука в олимпийском спорте. – 1997. - №1. – С.57-63

35. Лисенчук Г.А. Соревновательные микроциклы в подготовке футболистов высокой квалификации: Авторедис. канд. пед. наук. – К., 1989. – 24 с.

36. Лоос В.Г. Общие закономерности и структура процесса обучения в футболе. Психологическая подготовка юных футболистов / В.Г. Лоос, И.В. Вертоградов. – К.: КГИФК, 1991. – 23 с.

37. Марущак В.В. Спортивные игры / В.В. Марущак. – М.: Физкультура и спорт, 1985. – 269 с.

38. Межов А.А. Методические разработки по управлению процессом спортивной тренировки в футболе / А.А. Межов. – Алма-Ата: Каз. ГИФК, 1980. – 33 с.

39. Михелс Ринус. Построение команды: путь к успеху / Ринус Михелс. – К. : Федерация футбола Украины, 2006. – 224 с.

40. Монаков Г.В. Подготовка футболистов / Г.В. Монаков // М.: Физкультура и спорт, 2003. – 217 с.

41. Николенко В.С. Начальное обучение мини-футболу. Специализированные тренировочные программы: методические указания для специализации «Футбол» / В.С. Николенко, В.П. Шальнов. – Суми: СДУ, 2008. – 41 с.

42. Платонов В. Н. Периодизация спортивной тренировки. Общая теория и ее практическое применение / В. Н. Платонов. – К., : Олимп. лит., 2013. – 624 с.

43. Платонов В.Н. Общая теория подготовки спортсменов в олимпийском спорте / В.Н. Платонов. – К.: Олимпийская литература, 1997. – 584 с.

44. Попов А.В. Спортивные игры в коллективе физкультуры / А.В. Попов, В.Е. Хапко. — К.: Здоров'я, 1989. — 136 с.
45. Романенко А.Н. Книга тренера по футболу / А.Н. Романенко, О.Н. Джус, М.Е. Догадин. К.: Здоров'я, 1988. — 250 с.
46. Романенко В.А. Двигательные способности человека / В.А. Романенко. — Донецк: Новый мир, УКЦентр, 1999. — 336 с.
47. Сарсания С.К. Физическая подготовка в спортивных играх / С.К. Сарсания, В.Н. Селуянов. — М.: Физкультура и спорт, 1991. — 217 с.
48. Сассо Э. Футбольный тренер / Э. Сассо; предисл. А. Вичини // Уроки футбола / Дж. Траплатони; пер с итал. — М. : Terra-Спорт, Олимпия Пресс, 2003. — 200 с.
49. Соломонко В.В. Історчні аспекти розвитку тактики футболу / В.В. Соломонко, Г.А. Лисенчук, О.В. Соломонко, М.В. Молнар. Ужгород: Основа, 2009. — 181 с.
50. Соломонко В.В. Особливості підготовки висококваліфікованих футболістів / В.В. Соломонко, О.В. Соломонко. Практикум з футболу. К.: Олімпійська література, 2003. — С. 20 - 25.
51. Соломонко В.В. Побудова тренувальних занять з футболу / В.В. Соломонко, О.В. Соломонко. К.: Олімпійська література, 2005. — 40 с.
52. Соломонко В.В. Розвиток ігрової творчості футболістів / В.В. Соломонко, Г.А. Лисенчук, О.В. Соломонко. Методичний посібник. — К.: Олімпійська література, 1998. — 54 с.
53. Соломонко В.В. Футбол / В.В. Соломонко, Г.А. Лисенчук, О.В. Соломонко. — К.: Олімпійська література, 1997. — 287 с.
54. Суслов Ф.П. Современная система спортивной подготовки / Ф.П. Суслов, В.Л. Сыч, Б.Н. Устин. — М.: Физкультура и спорт, 1983. — 314 с.
55. Тюленьков С. Ю. Теоретико-методические подходы к системе управления подготовкой футболистов высокой квалификации:

монографія / С. Ю. Тюленьков. – М. : Физ. культура, 2007. – 352 с.

56. Хеддерготт К.-Х. Новая футбольная школа: пер. с нем. / К.-Х. Хеддерготт; предисл. Л. Прибыловского. – М.: Физкультура и спорт, 1976. – 239 с.

57. Шамардин В.Н. Футбол / В.Н. Шамардин, В.Г. Савченко: Метод. пособие. – Днепропетровск: ДДФК, 1997. – 213 с.

58. Шамардин В.М. Технологія управління системою багаторічної підготовки футбольних команд вищої кваліфікації: автореф. дис... доктора наук з фіз. виховання і спорту: спец. 24.00.01 Олімпійський і професійний спорт / В. М. Шамардин. – Л., 2013. – 36 с.

59. Шевченко А.Ю. Структура і зміст процесу підготовки юних футболістів на етапі початкової підготовки / А.Ю. Шевченко, С.В. Бойченко // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Випуск 6 (49), 2014. – С. 147 – 155.